

Adelrecht uit het Heilige Roomse Rijk

De Duitse adel rechtshistorisch bekeken

Vincent Vanhoucke

*Onder wetenschappelijke begeleiding van:
Prof.dr. L. Waelkens en prof.dr. W. Druwé*

INLEIDING

Het Heilige Roomse Rijk was een vreemd lappendeken van een staat. Bij gebrek aan een sterk centraal gezag was de soevereiniteit versplinterd in soms absurd kleine rechtsgebieden. Behalve daar waar steden zich als vrijsteden wisten te handhaven, kwam deze soevereiniteit de adel toe. Ook deze groep families die zichzelf onlosmakelijk met de rechtsmacht over een streek verbonden had, zag er niet homogeen uit. In tegenstelling tot Frankrijk en Engeland, die zich in de loop van de nieuwe tijd sterker gecentraliseerd hadden, waren Duitse graven, hertogen en prinses geen bemiddelde, invloedrijke groep ondergeschikt aan een koning, maar vorsten naar eigen recht. Dit type adel, de hoge adel, stond boven de lagere adel, die meer correspondeerde met de adel zoals die elders in Europa bestond. Hoe deze twee groepen tot stand zijn gekomen en geëvolueerd zijn tot aan de afschaffing van de Duitse adel door de Weimarrepubliek, wordt uitgelegd in het eerste deel van deze scriptie. Na het Congres van Wenen werd de groep middelgrote en kleine Duitse staten zwaar gereduceerd en in 1871 allemaal opgenomen in het Duitse Rijk. De weerslag op het vermogen en de status van de getroffen heersende families werd echter sterk gebufferd.

In dit werk ligt de nadruk op het familie- en vermogensrecht van de hoge adel. Tot in de vroege twintigste eeuw schreven auteurs dit vorstelijk privaatrecht nog een volledig apart statuut toe. Vandaag is dit echter een bijzonder obscuur onderwerp geworden, terwijl het net aanknopingspunten heeft met alle grote rechtstopics. We kennen allemaal wel het verhaaltje van de mooie zangeres die niet kon huwen met de prins met wie ze een buitenechtelijk kind had of van de dochter die het kasteel niet kon erven dat onlosmakelijk met de titel verbonden was. Deze scriptie heeft tot doel dergelijke problematiek rechtshistorisch te kaderen door de typisch adellijke rechtsprincipes te beschrijven zoals ze voornamelijk in de negentiende eeuw bestonden in de Duitse streken.

Het erfrecht was hét instrument bij uitstek om aanspraken op territoria elke generatie over te dragen, soms om zich op te splitsen in verschillende takken of om gebieden weer te verenigen. Vaak heeft dit vorstelijk erfrecht de kaart van Europa hertekend. Aangezien deze dynastieën als het ware koninklijke waarde droegen, was het voor hen cruciaal dat hun afstammelingen ook langs moederszijde van dezelfde rang waren om volle erfaanspraken te kunnen maken met alle gevolgen voor het huwelijksrecht van dien. Onderhoudsuitkeringen waren dan weer het uitgelezen middel om binnen de familie eendracht en gehoorzaamheid te vrijwaren. Erfrecht, huwelijk en familiale verhoudingen werden binnen deze dynastieën niet gereguleerd door het burgerlijke privaatrecht, maar door speciale huiswetten. Deze familieregels waren de juridische wijze bij uitstek hoe ronkende namen zoals de Welfen, de Ascaniërs en de Wettiners hun vermogens en familiebanden onttrokken aan de rest van de bevolking. Tot slot zien we hoe deze vorstelijke families tot op heden hun oude wetten betreffende huwelijksbeperkingen proberen in stand te houden.

1. ALGEMENE GESCHIEDENIS MET NADRUK OP VORSTELIJK PRIVAATRECHT

1.1. GEDURENDE HEILIGE ROOMSE RIJK

1.1.1. Oorsprong in feodaliteit

De oorsprong van het adellijk privaatrecht ligt niet in de gebruikelijke oudste Duitse rechtsteksten. Von Savigny zocht bijvoorbeeld tevergeefs in oude Saksische wetten zoals de *Lex Saxonum* (circa 802) naar kenmerken van de vroegmiddeleeuwse adel. Op basis van de standenindeling en het *Wehrgeld*, de schadevergoeding te betalen bij doodslag aan de nabestaanden, probeerde hij de juridische positie van de adel in die periode af te leiden. In de *lex saxonum* is er sprake van *nobilis*, vrijen en halfonvrijen, genaamd de *liten*.¹ De verhouding van het *Wehrgeld* tussen deze drie standen was respectievelijk 12, 2, 1. Ook andere misdrijven zoals verboden huwelijksluiting of heidense ketterij kenden getrapte geldstraffen naargelang de stand. Vroege wetgeving in verschillende streken paste hetzelfde systeem toe. De Alemannen waren een uitzondering met slechts twee maatschappelijke groepen. De drie standen heetten meestal (i) *nobilis* of *optimates nobiles*, (ii) *liberi* of *mediocres* en (iii) *servi* of *minores personae*. In de *lex thuringorum* (achtste eeuw) heette de eerste stand *adalingi* waaruit het huidige Duitse woord *Adel* is ontstaan.² Een *adalingus* was een vrijgeboren man die grond bezat dat al vijf generaties in zijn familie

¹ Landau P., *Die Lex Thuringorum - Karl des Großen Gesetz für den Thüringer* in Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abteilung, Vol. 118 (1), Böhlau Verlag GmbH & Co.KG, 2001, p. 33-36.

² Grahn-Hoek H., *Das Recht der Thüringer und die Frage ihrer ethnischen Identität. Mit einer Bemerkung zur Entstehung von Begriff Adel und Institution "Adel"* in Die Frühzeit der Thüringer: Archäologie, Sprache, Geschichte, Berlin, Walter de Gruyter GmbH&Co. KG, 2009, p. 445.

aanwezig was. De vrouw uit deze groep heette *femina nobilis*.³ Het is duidelijk dat in de vroege middeleeuwen de driestandenmaatschappij wijdverspreid was in de Duitse gebieden en dat de straffen verschilden naargelang tot welke groep het slachtoffer behoorde.⁴

Een omschrijving van het begrip edelman valt daaruit niet af te leiden, evenmin de rechten en plichten die de adelstand met zich meebracht. Het begrip *adalingi* hield schijnbaar niet meer in dan vrijheid gekoppeld aan een bepaald soort erfrecht met grond als voorwerp voorbehouden aan mannen. Het omvatte dus niet alle componenten van adel zoals die zich later zouden ontwikkelen. De meeste oude volkswetten reppen met geen woord over gelijkwaardigheid tussen edelen en vrijgeborenen.⁵ Bovendien stelt Savigny ook vast dat met de adel beschreven in deze teksten geen soevereine rechtsmacht gepaard gaat. De adelstand is er namelijk zelf onderworpen aan straffen van hogerhand. De krijtlijnen van het adelstelsel zijn getekend vanaf de Karolingische tijd door de feodaliteit.⁶ Het valt op dat de gebruikelijke oudste bronnen van privaatrecht zoals de *Sachsen- of Schwabenspiegel* de adel helemaal niet behandelen, hoewel deze laatste al veel meer geënt is op de feodale samenleving dan de eerste. De *Hochfreien* waren er een afgesloten stand.⁷ Dit toont dat in die periode adelrecht al een vorm van uitzonderingsrecht was. De voornaamste bron van adelsrecht waren de *libri feudorum* gebaseerd op het Lombardische erfrecht. Het Lombardische erfrecht werd door de glossatoren in de twaalfde eeuw gecodificeerd en opgenomen in het *corpus iuris* als de *libri feudorum*. Vervolgens raakte het boek verspreid doorheen het hele Heilige Roomse Rijk, waar Noord-Italië destijds deel van uitmaakte, door de opkomst van de universiteiten.⁸ Van over heel Europa kwamen studenten naar Bologna en brachten de *libri feudorum* dan weer mee naar hun eigen streken. Het feit dat dit feodale erfrecht gevoegd werd bij het *corpus iuris* wijst op verschillende zaken: enerzijds was het feodaal erfrecht een prioriteit voor conflictbeslechting, anderzijds stond het adellijke, feodale erfrecht los van de erfregels uit de lokale gewoonten. De *libri feudorum* waren deel van het *ius commune* van de middeleeuwen.⁹

³ Ibidem, p. 421.

⁴ Savigny F.C. von, *Beiträge zur rechtsgeschichte des Adels im neuem Europa*, Berlijn, Drückerei der Königlichen Akademie der Wissenschaften, 1836, p 8-14; Balon J., *Aux origines de la noblesse - contribution à un traité de droit salique*, études franques, Namur, Les ANC. ets Godenne, 1963, p. 22-24.

⁵ Savigny F.C. von, *Beiträge zur rechtsgeschichte des Adels im neuem Europa*, Berlijn, Drückerei der Königlichen Akademie der Wissenschaften, 1836, p. 26.

⁶ Savigny F.C. von, *Beiträge zur rechtsgeschichte des Adels im neuem Europa*, Berlijn, Drückerei der Königlichen Akademie der Wissenschaften, 1836, p. 29-31; Schulze H., *Das Erb- und Familienrecht der deutschen Dynastien des Mittelalters*, Halle, Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses, 1871, p. 3.

⁷ Iblher N., Ritter von Greiffen, *Die Lehenserbfolge in weiblicher Linie unter besonderer Berücksichtigung der Libri Feudorum*, Frankfurt am Main, Peter Lang Verlag GmbH, 1990, p. 26; Schulze H., *Das Erb- und Familienrecht der deutschen Dynastien des Mittelalters*, Halle, Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses, 1871, p. 6.

⁸ Iblher N., Ritter v. Greiffen, *Die Rezeption des lombardisches Lehenrechts und sein Einfluss auf das mittelalterliche Lehenwesen*, Frankfurt am Main, Peter Lang GmbH, 1999, p. 267-269 en p. 85-110.

⁹ Ibidem p. 67.

Voor het Heilige Roomse Rijk was het Lombardische erfrecht de basis van het adelsrecht.¹⁰ Uitzonderlijk werden feodale goederen verleend volgens het Salische recht, dat in Frankrijk gangbaar was. Het Lombardische erfrecht stond op veel punten lijnrecht tegenover het Salische erfrecht,¹¹ voornamelijk wat betreft eerstgeboorterecht en erfrecht voor vrouwen. De Salische wet hield erg aan het eerste en stond afkerig tegenover het tweede, wat niet het geval is in het Lombardische erfrecht. Daarom hebben de Duitse streken zo vaak territoriale versnippering door deling onder broers meegemaakt (*infra*) en kenden de middeleeuwen sterke vorstinnen in hun eigen recht zoals de dames van Canossa. Naast de feodaliteit bestond ook de allodiale eigendom. Dit was volle eigendom waar geen militaire verplichtingen aan verbonden waren, waardoor vrouwen het probleemloos konden erven.¹² De titel *Freiherr* werd vaak gegeven aan de houder van allodiale eigendom, wat duidelijk benadrukt dat de eigendom volledig vrij was.

1.1.2. Indeling van Adel

Nu we weten wat de gewichtigste oudste bron van adelsrecht is, blijft de vraag hoe de middeleeuwse Duitse adel opgebouwd was. Zoals algemeen bekend was de keizer de opperste feodale leenheer die de eigendom van gronden en de rechtsmacht die ermee gepaard ging, delegerde aan vazallen in ruil voor militaire steun en geloften van trouw. De vazallen van de eerste rang delegeerden op hun beurt de eigendom weer aan vazallen van een lagere orde en zo verder tot de middeleeuwse eigendom bijzonder gelaagd werd. Tegen de twaalfde eeuw betekende de feodaliteit enkel nog een negatieve plicht. Een vazal mocht niets ondernemen om de persoon, de eer of het vermogen van zijn leenheer te schenden.¹³ Zo gebeurde het dat de feodaliteit al gauw geprivatiseerd werd: de militaire verplichtingen vervielen en enkel een belastingplicht bleef over.¹⁴ De hiërarchie tussen de verschillende niveaus van adel bleef eveneens over. De glossen stelden reeds dat een hertog voorrang heeft op een markies en deze op zijn beurt dan weer op een graaf. Een hertog, een markies en een graaf waren de eigenlijke “*capitanei regni vel regis*” of *Herrenstand*.¹⁵ Onder hen stonden de lagere vazallen, de *valvasores*. Deze groep bestond dan weer uit *valvasores maiores* en aan hen ondergeschikt de *valvasores minores*, wat de leenpiramide weerspiegelt. Het waren vooral de

¹⁰ Hübner R., *Grundzüge des deutschen Privatrechts*, Aalen, Scientia Verlag, 1969, p. 363-377.

¹¹ Iblher N., Ritter von Greiffen, *Die Rezeption des lombardisches Lehenrechts und sein Einfluss auf das mittelalterliche Lehenwesen*, Frankfurt am Main, Peter Lang GmbH, 1999, p. 278.

¹² Iblher N., Ritter von Greiffen, *Die Rezeption des lombardisches Lehenrechts und sein Einfluss auf das mittelalterliche Lehenwesen*, Frankfurt am Main, Peter Lang GmbH, 1999, p. 246 en 260; Schulze H., *Das Erb- und Familienrecht der deutschen Dynastien des Mittelalters*, Halle, Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses, 1871.

¹³ Busdraghi, P. B., *La formazione storica del feudo lombardo come diritto reale*, Milaan, Dott. A. Giure, 1965, p. 135.

¹⁴ Iblher N., Ritter v. Greiffen, *Die Lehenserfolge in weiblicher Linie unter besonderer Berücksichtigung der Libri Feudorum*, Frankfurt am Main, Peter Lang Verlag GmbH, 1990, p. 32.; Zmora H., *State and Nobility in Early Modern Germany*, Cambridge, Cambridge University Press, 1997, p. 21-22.; Busdraghi P.B., *La formazione storica del feudo lombardo come diritto reale*, Milaan, Dott. A. Giure, 1965, p. 127.

¹⁵ Iblher N., Ritter von Greiffen, *Die Rezeption des lombardisches Lehenrechts und sein Einfluss auf das mittelalterliche Lehenwesen*, Frankfurt am Main, Peter Lang GmbH, 1999, p. 228.

valvasores eerder dan de *capitanei* die de echte feodale militaire verplichtingen uitvoerden, vandaar dat ze bekend stonden als *Ritterstand*.¹⁶

De *capitanei* waren *reichsunmittelbar*. Dat betekent dat zij enkel onder de rechtstreekse rechtsmacht van het rijk en de keizer stonden. Hun vazallen waren dan *reichsmittelbar*, in eerste instantie onderworpen aan de rechtsmacht van hun leenheer. Vrije steden konden ook het statuut van *reichsunmittelbar* hebben evenals de hoogste clerus. Deze structuur heeft de Duitse adel opgedeeld in twee grote groepen: de *Herrenstand* of hoge adel en de *Ritterstand* of lage adel. Ook Savigny leidde de negentiende-eeuwse begrippen hoge en lage adel af uit de middeleeuwse *Herrenstand* en *Ritterstand*, de twee grote trappen in de feodaliteit.¹⁷ Andere adelsstelsels zoals de Britse *peerage* waren ingedeeld in verschillende hiërarchische rangen. De indeling van de negentiende-eeuwse Duitse adel was gebaseerd op het statuut dat de familie had ten tijde van het Heilige Roomse Rijk. De voormalige *reichsunmittelbare* families, de hoogste trap in de leenpiramide, waren de *Hochadel*. Zij hadden hetzelfde statuut als koninklijke families. Heel vaak droegen hun familiehoofden de titel van *Reichsfürst*, meestal vertaald als prins. *Reichsunmittelbare* graven en ridders kwamen ook voor.

De lagere adel kwam overeen met wat in de feodaliteit de lagere, *reichsmittelbare* vazallen waren. Zij werden niet geacht gelijkwaardig te zijn aan hogere adel vermits zij hun rang en titels verkregen hadden van de hoge adel. Het hiërarchisch verschil tussen hoge en lage adel wordt mooi geïllustreerd door de volgende anekdote: bij een viering ter ere van de Pruisische koning in Berlijn in 1840 werden de hoge en lage adel van elkaar strikt gescheiden ontvangen. De hogere adel diende geen eed af te leggen aan hun koning, die elk van hen persoonlijke begroette met een handdruk. Daarbij zei de koning dat hij niet kon toelaten dat heren die zijn huis gelijkwaardig zijn, hem huldigen bij eed; een handdruk was voldoende. De lagere adel werd daarentegen als groep toegesproken en was verplicht bij eed hulde te brengen aan hun koning.¹⁸ Deze feitelijke behandeling toont duidelijk in welke mate de hoge adel door de koning als gelijkwaardig werd beschouwd, terwijl de lagere adel slechts een verheven sectie van het volk uitmaakte.

Naast een protocollair belang was de privaatrechtelijke invloed die een kwalificatie als hoge adel met zich meebracht niet gering, zoals aangetoond in het tweede deel van dit werk. Om in de negentiende eeuw aan te tonen of een familie tot de hogere of lagere adel behoorde na de mediatisering (*infra*) waren drie kenmerken die de familie ten tijde van het Heilige Roomse Rijk diende te bezitten van tel:

¹⁶ Busdraghi P.B., *La formazione storica del feudo lombardo come diritto reale*, Milaan, Dott. A. Giure, 1965, p. 84-87.

¹⁷ Savigny F.C. von, *Beiträge zur rechtsgeschichte des Adels im neuem Europa*, Berlijn, Drückerei der Königlich Akademie der Wissenschaften, p. 33.

¹⁸ Reyscher A.-L., Wilda E., *Der reichsgräflich Bentinck'sche Erbfolgestreit*, Zeitschrift für deutsches Recht und deutsche Rechtswissenschaft Jg. 5 = Bd. 10, S. 1060-1114, Leipzig, 1841, p. 1066.

- a. *Landeshoheit*: soevereine heerschappij uitoefenen over een grondgebied en haar bevolking. Er was sprake van het zogenaamde *Land und Leuten haben*.¹⁹
- b. *Reichsunmittelbarkeit*: de enige hogere rechtsmacht waar men aan onderworpen was, waren rechtstreeks de keizer en het rijk.
- c. *Reichsstandschaft*: de familie bezat een zetel en stemrecht in de rijksdag van het Heilige Roomse Rijk.²⁰

Deze drie criteria waren vooral van belang om grafelijke families uit de hoge en lage adel te onderscheiden. Von Neipperg was bijvoorbeeld een rijksgrafelijke titel verleend door een achttiende-eeuws koninklijk besluit in Württemberg. De graaf van Neipperg verwierf dus een zetje in de rijksdag. De titel was echter niet afkomstig van de Heilig Roomse keizer, waardoor het niet als *reichsunmittelbar* werd beschouwd. De ridderstand kon voor 1815 regeren over een gebied met wisselende graad van autonomie en niet aanzien worden als hoge adel. In uitzonderlijke gevallen waren er ook hoogadellijken in de ridderstand.²¹ Dergelijke onderscheiden leidden vaak tot onduidelijkheden.

Naast de indeling *reichsmittelbar/reichsunmittelbar* en hogere/lagere adel zijn nog onderscheiden aan te treffen in de oorsprong van adel. Zo is er de oudste adel of *Uradel*. Heel vaak konden de oudste en roemrijkste geslachten zoals de Welfen, de Wittelsbachs en de Ascaniërs geen enkel document voorleggen waarbij de keizer hen voor het eerst in de adelstand verhief. Hun namen duiken meestal al op in oorkonden vanaf de tiende eeuw of vroeger. De oorsprong van het huis Hohenzollern ligt bijvoorbeeld bij de tiende-eeuwse Alemaanse hertog *Burkard*. Zijn nageslacht is dan uitgegroeid tot een van de meest invloedrijke geslachten in Zwaben.²² De *Briefadel* daarentegen is in de adelstand verheven door een adelsbrief. Deze wijze van adelsverkrijging duikt op vanaf de late dertiende eeuw.²³ Een edict van Filips II uit 1595 stelt dat iemand van adel is als hij of zij afstamt van een oud adellijk geslacht of de adelstand bereikt heeft door adelsbrief.²⁴ Hoewel Filips II een Spaanse koning was, was hij tevens een Habsburger. Daarenboven toont dit edict duidelijk aan hoe een vorst destijds de adelstand definieerde.

Ingeval van de *Uradel*, diende de investituur van de edelman om publiciteit te geven aan zijn rang. Dit waren als het ware kleine kroningsceremonieën waarbij de onderdanen hun vorst erkenden. *Briefadel* werd niet alleen verleend

¹⁹ Mittels H., *Lehnrecht und Staatsgewalt, Untersuchungen zur mittelalterlichen Verfassungsgeschichte*, Weimar, Hermann Böhlau Nachfolger, 1958, p. 280.

²⁰ Reyscher A.-L., Wilda E., *Der reichsgräflich Bentinck'sche Erbfolgestreit*, Zeitschrift für deutsches Recht und deutsche Rechtswissenschaft Jg. 5 = Bd. 10, S. 1060-1114, Leipzig, 1841, p. 1065.

²¹ Reyscher A.-L., Wilda E., *Der reichsgräflich Bentinck'sche Erbfolgestreit*, Zeitschrift für deutsches Recht und deutsche Rechtswissenschaft Jg. 5 = Bd. 10, S. 1060-1114, Leipzig, 1841, p. 1067.

²² Berner L., *Die Hausverfassung der Hohenzollern* in Historische Zeitschrift, Bd. 52, H. 1, 1884, p. 78-121, p. 79.

²³ Iblher N., Ritter v. Greiffen, *Die Rezeption des lombardisches Lehnrechts und sein Einfluss auf das mittelalterliche Lehenswesen*, Frankfurt am Main, Peter Lang GmbH, 1999, p. 223.

²⁴ d'Ursel B., *Noblesse et Titres de Noblesse in Het adelsrecht en de Raad van Adel (1844-1994)*, Brussel, Larcier, 1994, p. 57.

door de keizer. Als hij dit deed, creëerde hij een *reichsunmittelbare* titel. De hogere adel reikte ook adeldiploma's uit aan hun onderdanen en bouwden daarmee zelf hele stelsels van lagere adel binnen hun eigen jurisdicties op. Er waren *peerage*-systemen op twee niveaus: het keizerlijke adelstelsel van *reichsunmittelbare* adel en een hele plethora aan lagere adelstelsels verbonden aan de kronen van de rijksvorsten. Binnen deze stelsels waren er lokale verschillen in de exacte titels die werden toegewezen: hier was graaf gebruikelijker en kwam het hogere hertog niet voor, elders was het anders. *Baron* en *Freiherr/Freifrau/Freiin* waren op hetzelfde niveau, maar het hing van streek tot streek af welke titel gebruikelijk was. In Oostenrijk hing het lagere adelsysteem af van de keizer in zijn hoedanigheid als aartshertog van Oostenrijk. Daardoor was de lagere adel natuurlijk ook *reichsmittelbar*. In de negentiende eeuw waren er vijf niveaus in de Oostenrijkse adelsstand: de gewone *Edler* met of zonder titel, de *Ritterstand*, de *Freiherrenstand*, de *Grafenstand* en de *Fürstenstand*.²⁵

Tot het einde van de vijftiende eeuw hadden enkel sommige dynastieën echte titels.²⁶ De titels graaf en hertog waren gelinkt aan het bestuur van een territorium en dit niet in de hoedanigheid van ambtenaar zoals voor de dertiende eeuw, maar in die van privé-eigenaar.²⁷ Pas in de vijftiende eeuw begonnen vorsten titels te verlenen louter en alleen als ereonderscheiding voor bepaalde verdiensten los van feodale eigendom. Karel V heeft in 1535 in zijn hoedanigheid van hertog van Brabant, het hertogdom Aarschot opgericht. Men vond het destijds vreemd dat hij een rang gelijkwaardig aan de zijne in het leven kon roepen.²⁸

Het publiciteitssysteem bij uitstek voor de hogere Duitse adel en de volledige Europese koningsstand was de *Almanach de Gotha*. Dit is een officieus publicatieblad van alle leden van de hoogste families dat tussen 1763 en 1945 periodiek verscheen. Sedert de jaren 1990 wordt het opnieuw uitgegeven.²⁹ De oorsprong van adel en van een titel was van groot belang tot aan het begin van de twintigste eeuw. Voor de omvangrijke lage adel is het lastig dit allemaal nauwgezet te controleren. Naslagwerken zoals de *Neues Allgemeines Adels Lexicon* (1860) maakten een ophijsting van een hele resem adellijke families. Per naam werd in de mate van het mogelijke vermeld welke vorst hen welke titel gegeven had bij adelsbrief en waar de familie oorspronkelijk land bezat.³⁰

²⁵ Bittermann, H., *Adelsnamen und Judikatur* in öffentliche Sicherheit 1-2/16, p. 79-80.

²⁶ Schulze H., *Das Erb- und Familienrecht der deutschen Dynastien des Mittelalters*, Halle, Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses, 1871, p. 4.

²⁷ Eckert J., *Der Kampf um die Fideikommiss in Deutschland*, Frankfurt am Main, Peter Lang Verlag, 1992, p. 46-47.

²⁸ d'Ursel B., *Noblesse et Titres de Noblesse* in Het adelsrecht en de Raad van Adel (1844-1994), Brussel, Larcier, 1994, p. 62.

²⁹ X, *Almanach de Gotha History*, internet, (<http://www.gotha1763.com/history.html>) (laatst geraadpleegd 2 december 2017); X, *History of the old Almanach de Gotha*, internet, (<http://www.almanachdegotha.org/id266.html>) (laatst geraadpleegd op 2 december 2017).

³⁰ Kneschke, E. H., *Neues Allgemeines Deutsches Adels-Lexicon*, Leipzig, Friedrich Voigt, 1860, p. 3.

1.1.3. Keurvorsten

De rijksdag van het Heilige Roomse Rijk omvatte de verschillende groepen van edellieden, maar ook de geestelijken en andere belangengroepen, zoals de vrije steden. De machtigste afdeling binnen de rijksdag was het *Kurfürstenkollegium* bestaande uit de keurvorsten die de keizer verkozen. De Gouden Bulle van 1356 heeft deze hoger verheven groep gecreëerd boven de *reichsunmittelbare* vorsten. Het college telde aanvankelijk zeven prinses waarvan drie kerkvorsten (de aartsbisschoppen van Mainz, Trier en Keulen) en vier wereldlijke vorsten: de markgraaf van Brandenburg (Hohenzollern vanaf 1411), de koning van Bohemen (de Habsburgers vanaf 1526³¹), de hertog van Saksen (het huis Wettin - *infra*) en de paltsgraaf aan de Rijn (Wittelsbach). In 1623 zijn de hertog van Beieren (ook Wittelsbach) en in 1708 de hertog van Braunschweig-Lüneburg-Calenburg (Welfen) de selecte groep keurvorsten bijgetreden. Drie jaar voor het einde van het Heilige Roomse Rijk is tevens een keur opgericht voor Hessen-Kassel.³² Enkel de grootste dynastieën hebben het statuut van keurvorst bereikt. Zij zijn later in hun geschiedenis ook vaak verheven tot het koningschap. Slechts eenmaal zijn twee keuren in een en dezelfde persoon verenigd (*infra*).

In de nieuwe tijd werd aangenomen dat het keurvorstenschap verbonden was aan een territorium en niet aan de persoon van de vorst. Daarom verplichtte de keurvorstelijke waarde de drager als het ware het eerstgeboorterecht in te voeren in zijn familie.³³ Dit creëerde de opmerkelijke situatie waarin de keizerskroon in principe niet erfelijk was, hoewel in de praktijk de zoon van de overleden keizer heel vaak werd verkozen. De keurvorstendommen waren daarentegen wel erfelijk overdraagbaar.

Door de Gouden Bulle werd de leenrechtelijke verhouding tussen de keizer en de vorsten als volgt geregeld: de keizer legitimeerde de soevereiniteit van de vorsten, die haar daardoor als een eigen recht konden uitoefenen. Hierdoor werd de heerschappij haast de eigendom van enkele dynastieën van hoge adel. De soevereiniteit werd het *dominium* van de vorsten.³⁴ De rijksvorst was de eigenaar van het *dominium* en kon er volledig over beschikken en het nalaten hoe hij wilde. De keur viel niet automatisch terug aan het rijk als er geen rechtstreekse erfgenamen waren. De keizer was daarentegen niet de eigenaar van de rijksgoederen.³⁵ Hoofdstuk twintig van de Gouden Bulle bepaalt dat de eenheid van de keurvorstendommen gevrijwaard diende te

³¹ Keizer Ferdinand I van Habsburg was gehuwd met Anna Jagiello, dochter van koning Vladislaus II van Bohemen en Hongarije. Toen haar broer kinderloos overleed, was haar echtgenoot de erfgenaam.

³² X., Encyclopaedia Britannica, *Elector*, German Prince, internet, ([elector | German prince | Britannica.com - Encyclopaedia Britannica](#)), (laatst geraadpleegd 2 december 2017).

³³ Neuhaus H., Kunisch J., *Der Dynastische Fürstenstaat*, Berlijn, Duncker&Humboldt, 1982, p. 163-165; Eckert J., *Der Kampf um die Fideikommiss in Deutschland*, Frankfurt am Main, Peter Lang Verlag, 1992, p. 46-47.

³⁴ Willoweit, D., *Römisches Recht, gewohnheitsrecht und Politik im reich und in den Territorien (12.-15. Jahrhundert). Eine Skizze zur Verortung der Goldenen Bulle* in *Die Goldene Bulle: Politik – Wahrnehmung – Rezeption*, Berlijn/Boston, De Gruyter, 2008, p. 250.

³⁵ *Ibidem*, p. 254-255.

blijven: het stemrecht in de rijksdag, het ambt, de rang, het territorium en de feodale eigendomspositie zijn ondeelbaar. Daarom werd in de keurvorstendommen primogenituur ingesteld.³⁶ Dat de Gouden Bulle in 1356 is opgesteld, is veelbetekenend. Voor de twaalfde eeuw was de heerschappij over een streek en de titel daaraan verbonden een ambt dat werd uitgeoefend voor een keizer die er nog veel sterkere controle over had. Door de Gouden Bulle werd de statelijke macht niet enkel feitelijk, maar ook juridisch op het niveau van de landsvorsten geconcentreerd met een weerslag op hun privaatrechtelijke situatie.

In het rijk lag het centrum van de macht vanaf de twaalfde eeuw bij de hoge adel, die haar erfaanspraken gebruikte om territoriale staten op te bouwen. Daarboven stond de keizer, die een zwakke feitelijke macht bezat. De vroegere keizerlijke dynastieën zoals de Staufen en de Luxemburgers konden hun macht sterker laten gelden omdat de adeltitels nog meer aan ambten gelinkt waren, hoewel het feodale eigendomsbegrip al volop speelde. De Habsburgers, die sinds de vijftiende eeuw de keizerskroon haast onafgebroken droegen, regeerden als territoriale vorsten in hun respectieve erflanden, waar ze aan statenbouw deden. Hun invloed in de hoedanigheid van keizer was voornamelijk protocollair. Feitelijk hadden ze weinig invloed op de machtigste rijksvorsten. Over het algemeen kan men stellen dat de Habsburgers op veel vlakken op het zelfde niveau stonden als de voornaamste Duitse geslachten. Daarom behandelt deze scriptie ze samen.

1.2. NA HEILIGE ROOMSE RIJK

1.2.1. *Mediatisering*

In 1806 is het Heilige Rooms Rijk na een bijna duizendjarig bestaan eindelijk ontbonden. Op dat moment waren grote delen van Duitsland onder invloed van Napoleon gekomen. De Franse keizer poogde net zoals de rest van het continent ook dit gebied te hervormen. Om de territoriale versnippering van Duitsland in te perken voerde de Rijnbondakte van 1806 de mediatisering in. Dit betekent dat een aantal rijksvorsten ondergeschikt of *mittelbar* werden gesteld aan andere territoriale vorsten.

In artikel II van de Rijnbondakte werden de wetten van het Heilige Roomse Rijk geannuleerd. De artikelen XIII tot en met XXIII bepaalden welke Zuid-Duitse vorst welke gronden afstond of overnam. Het lange artikel XXIV bepaalde de soevereiniteit van elke vorst. Hierin werden al de gebieden opgenomen die gemediatiseerd werden. De koning van Beieren kreeg bijvoorbeeld onder meer rechtsmacht over de gebieden voormalig geregeerd door de Thurn und Taxis en over het markgraafschap Ansbach. De koninkrijken Beieren en Württemberg en het groothertogdom Baden waren de grote winnaars in termen van invloed en gebiedsuitbreiding. Bovendien is

---

³⁶ Moraw P., *Über König und Reich, Aufsätze zur deutschen Verfassungsgeschichte des späten Mittelalters*, Sigmaringen, Jan Thorbecke Verlag, 1995, p. 226-230.

Beieren pas verheven tot koninkrijk bij de Vrede van Pressburg in 1805 met steun van Napoleon. De prinsen van Arenberg, Isenburg, Salm, Hohenzollern-Sigmaringen en Nassau evenals de groothertogen van Darmstadt en Berg behielden ook hun soevereine rechten met grotere of kleinere gebiedsuitbreiding. Artikel XXVII bevatte de rechten van de gemediatiseerde prinsen. Zij behielden hun territoria als privévermogen evenals alle feodale rechten die niet inherent verbonden waren aan de staatsmacht. Belangrijk in het kader van deze scriptie is dat zij gelijkwaardig bleven aan de regerende huizen van Europa. Ook bleef de lagere rechtsmacht in burgerlijke en criminele zaken aan hen toebedeeld. De lagere rechtspraak bleef met andere woorden op lokaal niveau. Voornamelijk de geschillen over jacht, visvangst en bossen worden aangehaald in dit artikel. Fiscaal gezien werden de territoria ook beschouwd als deel van het vermogen van de prins. De vorst die boven de prins stond, had wel het voorkeepsrecht op de domeinen. De achterliggende gedachte was dat de prinsen hun grond niet zouden verkopen aan een buitenlandse heerser of aan de confederatie. Artikel XXVIII stelde dat de gemediatiseerde prinsen en hun erfgenamen in strafzaken enkel beoordeeld konden worden door hun gelijken, mede-vorsten. In geen enkel geval konden hun goederen geconfisqueerd worden. Hoogstens konden hun inkomsten onder sekwester geplaatst worden gedurende het leven van de veroordeelde.³⁷

Dit verdrag werd zoals vermeld getekend tijdens de Napoleontische oorlogen toen de Zuid-Duitse gebieden zich hadden verbonden met Napoleon Bonaparte. De Franse keizer had deze streek niet militair bezet, maar wel geprobeerd greep te krijgen op de staatsvorming en het burgerlijk recht aldaar. De mediativering was als het ware een revolutionaire beweging naar efficiëntere monarchieën die van buiten af gekomen is en van hogerhand opgelegd werd.³⁸ Bovendien had Napoleon zich familiaal nauw verbonden met de grote Zuid-Duitse geslachten. Eugène de Beauharnais, zijn geadopteerde stiefzoon, was gehuwd met prinses Auguste van Beieren, de dochter van de eerste Beierse koning. Dit echtpaar is na 1815 als hertog en hertogin van Leuchtenberg in Beieren gaan wonen. Napoleons jongste broer Jérôme, de koning van het kortstondig opgerichte West-Duitse koninkrijk Westfalen, was gehuwd met prinses Catharina van Württemberg. Napoleons aangetrouwde nicht Stéphanie de Beauharnais was de gemalin van de groothertog van Baden.³⁹

---

³⁷ De Rijnbondakte van 12 juli 1815 is volledig weergegeven in Lucchesini M., *Historische Entwicklung der Ursachen und Wirkungen des Rheinbundes*, vert. B.J.F. von Halern, Leipzig, S.U. Brodhaus, 1821, p. 393-420.

³⁸ Bumiller C., *Adel im Wandel 200 Jahre Mediatisierung in Oberschwaben - Katalog zur Ausstellung in Sigmaringen*, Thorbecke, 2006, p. 46; Berner L., *Die Hausverfassung der Hohenzollern*, Historische Zeitschrift, Bd. 52, 1884, p. 118-119.

³⁹ Bumiller C., *Adel im Wandel 200 Jahre Mediatisierung in Oberschwaben - Katalog zur Ausstellung in Sigmaringen*, Thorbecke, 2006, p. 126-127.

1.2.2. Duitse Bond en keizerrijk

Tijdens het Congres van Wenen werd de Duitse Bond opgericht, waarbij de regeling uit de Rijnbondakte werd overgenomen in de Duitse Bondsakte. De grote mogendheden hadden er geen belang bij de klok op dit punt terug te draaien en zoals hoger vermeld waren de materiële implicaties van mediatisering bijzonder zacht voor de betrokken families. Het Weens Congres vond niet plaats zonder kritiek bij de gemediatiseerde vorsten, zoals dit citaat van Fürstin Elisabeth von Fürstenberg aantoont: “*Der Paragraph, der die unterdrückten Reichsstände betrifft, ist unter aller Kritik. Man sieht ihm an, dass die Herren selbst fühlen, wie ungerecht es sey, die Fürsten und Graven, die durch den Willen eines fremden Usurpators mediatisiert worden sind, in diesem Zustande zu belassen, und hatten jedoch nicht den Mut und Ehrlichkeit genug, um die unschuldig Beraubten in ihrem Eigentum wieder einzusetzen.*”⁴⁰

Artikel 14 van de Duitse Bondsakte van 8 juni 1815 kende zeven persoonlijke voorrechten toe aan de gemediatiseerde families. Deze werden vervolgens overgenomen door alle lidstaten. Hier volgen de zeven voorrechten zoals ze geëvolueerd waren in Pruisen in 1888.⁴¹ (i) Alle mittelbar geworden prinselijke en grafelijke huizen bleven behoren tot de hoge adel waardoor ze het gelijkwaardigheidsrecht genoten. (ii) De gemediatiseerde prinsen dienden aangesproken te worden met het predikaat *Durchlaucht* en volgens het besluit van 13 februari 1829 werden gemediatiseerde graven aangesproken met het predikaat *Erlaucht*. Het dragen van een titel was een louter persoonlijk recht en onafhankelijk van het bezit van een heerlijkheid. (iii) De gemediatiseerde vorsten verloren niets van hun familie-autonomie. De Bondsakte verklaarde immers dat de familiewetten behouden zouden blijven en geldig zouden zijn. De families konden eveneens nieuwe huisregels bepalen die afhankelijk van hun consequenties door de koning van Pruisen of door de regeringen van de deelstaten bevestigd dienden te worden. (iv) De wet van 9 november 1867 herbevestigde de vrijstelling van legerdienst voor hoogadellijke telgen over het hele Pruisische grondgebied uitdrukkelijk. Dit was een groot verschil met de lagere adel die in Pruisen bij uitstek de officierenklasse uitmaakte. (v) Pas door de Rijksjustitiewet van 1 oktober 1879 is de geprivilegieerde plaats binnen justitie van voormalig heersende families opgeheven. Vanaf dan genoten gemediatiseerden in burgerlijke geschillen niet meer van een uitzonderingsstatuut. Tot die datum konden zij in burgerlijke zaken terecht in het *Austrägalgericht*. Dit was een arbitragecommissie waar interstatelijke conflicten werden beslecht en waar gemediatiseerden als gelijken aan koningen ook toegang tot hadden. Een beslissing van dit hof werd bekrachtigd door de koning van Pruisen zolang ze niet ingingen tegen de rechten van derden of bestaande wetgeving. (vi) De Pruisische verordening van 21 juni 1815 had de gemediatiseerden van gewone personenbelasting vrijgesteld, maar niet van uitzonderlijke belastingen in tijden van oorlog. Een wet van 7 december 1849 had dit voorrecht echter afgeschaft. In Hannover werd de families Arenberg en Bentheim uitdrukkelijk de vrijheid van

⁴⁰ Bumiller C., *Adel im Wandel 200 Jahre Mediatisierung in Oberschwaben - Katalog zur Ausstellung in Sigmaringen*, Thorbecke, 2006, p. 51.

⁴¹ Bornhaf C., *Preussisches Staatsrecht*, Freiburg, Akademische Verlagsbuchhandlung, 1888, p 312.

personenbelasting toegekend. Wanneer Hannover in Pruisen geïncorporeerd werd, werden deze voorrechten ingetrokken. (vii) Aanvankelijk was de vrije keuze van verblijfplaats een voorrecht. Na verloop van tijd beschikte de gehele Pruisische bevolking over deze vrijheid en was het dus geen bijzonderheid meer.⁴²

Deze oplijsting toont aan dat het bijzondere statuut van de gemediatiseerde adel vervaagde in de loop van de negentiende eeuw, maar toch aanzienlijk bleef. Opmerkelijk is dat de rechten van gemediatiseerde vorstenhuizen uitvoerig behandeld werden in een handboek over het Pruisische staatsrecht. De hoge adel was een wezenlijk deel van het staatsbestel. Op papier waren de Duitse monarchieën het sterkst tijdens de Duitse Bond. In een sfeer van hernieuwd conservatisme wilde men haast een gestroomlijnde versie van het Heilige Roomse Rijk waar alle oude opvattingen over adel behouden bleven, maar de staatsmacht niet te veel zou verdeeld geraken. Hetzelfde behoud van de oude adilverhouding bleef toen het Duitse keizerrijk werd opgericht in 1871. De Zuidelijke Nederlanden waren tot aan de Franse overheersing van 1795 deel van de Habsburgse erflanden. De revolutionaire periode had in principe alle adellijke titels afgeschaft. In 1844 richtte België de Raad van Adel op.⁴³ In de vroege jaren authenticiceerde deze raad titels met oorsprong uit de Habsburgse tijd die dan omgezet werden in een Belgische titel.⁴⁴

Het revolutiejaar 1848 heeft op de adel de nodige sporen nagelaten omdat een deel van hun voorrechten van 1815 verloren gingen, vooral op vlak van belastingen. 1848 betekende veelal het einde van de feodaliteit omdat boeren in veel streken hun land in volle eigendom konden verwerven door eenmaal hun grondlasten af te lossen. Deze aflossommen stelden de adel echter in staat historisch opgebouwde schulden af te bouwen en over een groot vrij kapitaal te beschikken dat vervolgens geïnvesteerd kon worden in de exponentieel groeiende industrie, voornamelijk de spoorwegen. De Fürstenberg-familie heeft bijvoorbeeld 375.000 gulden als vergoeding gekregen. Het aflossen van de grondlasten en de technologische revoluties uit het midden van de negentiende eeuw zorgden ervoor dat deze generatie adel in veel grotere welstand leefde dan haar voorouders. De adel heeft met andere woorden de evolutie van feodale heren naar kapitalistische elite vlot gemaakt.⁴⁵

Gedurende de negentiende eeuw was het in principe niet meer mogelijk de rang van gemediatiseerd vorst te bereiken aangezien de grondslag hiervoor diende te liggen in de familiegeschiedenis vroeger dan 1815, zoals volgend voorbeeld illustreert. Graaf Christian van Sayn-Wittgenstein, het hoofd van

---

⁴² Bornhaf, C., *Preussisches Staatsrecht*, Freiburg, Akademische Verlagsbuchhandlung, 1888, p. 312.-323.

⁴³ Hoogstoel-Fabri C., *Le service de la noblesse. Création et gestion* in Het adelsrecht en de Raad van Adel (1844-1994), Brussel, Larcier, 1994, p. 33-39.

⁴⁴ d'Ursel B., *Noblesse et Titres de Noblesse* in Het adelsrecht en de Raad van Adel (1844-1994), Brussel, Larcier, 1994, p. 72.

⁴⁵ Bumiller, C., *Adel im Wandel 200 Jahre Mediatisierung in Oberschwaben - Katalog zur Ausstellung in Sigmaringen*, Thorbecke, 2006, p. 53.

een jongere tak van de Sayn-Wittgenstein-Berleburg-familie, was een succesvol militair in het Pruisische leger alvorens keizerin Elisabeth van Rusland hem wist te winnen voor haar troepen. Voor hij naar Rusland vertrok, had hij zijn bescheiden landgoederen in Noordrijn-Westfalen en de daarbij horende heerlijke rechten aan Baden en Nassau verkocht. Zijn zoon, graaf Peter Christianovich, heeft het in het Russisch leger geschopt tot generaal onder tsaar Alexander I. Hij was een van de gelauwerde legerleiders die Napoleon overwonnen bij Leipzig in 1813 en Parijs bezetten in 1814. Voor zijn schitterende loopbaan werd hij beloond met kapitaal, uitgebreide Russische landgoederen en talrijke lijfeigenen. In 1833 gaf de koning van Pruisen graaf Peter de titel van *Fürst* als onderscheiding voor bewezen diensten. De titel was niet verbonden aan een heerlijkheid, maar wel erfelijk overdraagbaar en in Rusland erkend. De zoon van graaf Peter, Ludwig Adolf Friedrich, leefde voornamelijk van de rijkdom opgebouwd door zijn vader. In de jaren 1850 besloot de Russische *Fürst*, die zijn dagen vulde met plezierreisjes in West-Europa, zich te installeren in Duitsland met alles erop en eraan. Hij kocht het vervallen kasteel Sayn terug om het te restaureren. Met de hoofden van de twee hoofdlijnen van het uitgebreide huis Sayn-Wittgenstein sloot hij een *Erbverbrüderungsvertrag* waarbij zij zijn lijn onder de naam Sayn-Wittgenstein-Sayn zouden erkennen als een derde hoofdlijn en niet langer een zijtak van de Berleburg tak. Hij zou de aanspraken op landen van de Berleburg lijn overkopen ter waarde van 200.000 daalders en deze onderbrengen in een fidei-commis waarin, naast het kasteel Sayn, 425.000 daalders uit zijn Russisch vermogen werden ingebracht om daarmee meer onroerend goed in Noordrijn-Westfalen te kopen. Hij probeerde een typisch hoogadelijke nalatenschap op te bouwen via fidei-commis (*infra*). Als kers op de taart verzocht hij de Pruisische koning om binnen de context van de Duitse Bond erkend te worden als gemediatiseerd vorst vermits zijn grootvader de *Reichsherrlichkeit* bezeten zou hebben. In 1857 kwam uit Berlijn het antwoord dat hij een adelgeslacht onder de naam Sayn-Wittgenstein-Sayn kon oprichten; de voorgestelde constructie van het fidei-commis werd goedgekeurd op voorwaarde dat hij een extra 1.575.000 roebels zou investeren in vastgoed in Pruisen.⁴⁶ De rang van gemediatiseerd vorst was echter niet toelaatbaar vermits de oorspronkelijke heerlijke rechten verkocht waren in de achttiende eeuw en de familie dus geen soevereine rechtsmacht meer uitoefende in 1815.

Een geval van vrijwillige mediatisering gebeurde bij de Zuid-Duitse Hohenzollern-Sigmaringen- en de Hohenzollern-Hechingen-familie. Deze lijnen woonden in de stamlanden van de Hohenzollerns in Zwaben. Hun meer beroemde verwanten zaten op de troon van Pruisen. Medio negentiende eeuw werd duidelijk dat Pruisen onvermijdelijk de eerste plaats in Duitsland zou gaan innemen. Daarom droegen prinses Karl Anton von Hohenzollern-Sigmaringen en Friedrich Wilhelm Konstantin von Hohenzollern-Hechingen in 1850 vrijwillig hun soevereine rechten over aan

---

⁴⁶ Kittlauß D., *Die Rückkehr der russischen Wittgenstein nach Deutschland*, internet, (<http://www.bendorfer-lehrhaus.de/index.php/die-rueckkehr-der-russischen-wittgenstein-nach-deutschland/>) (laatst geraadpleegd op 13 december 2017).

hun prestigieuze en invloedrijke verre verwanten. De vrijwillige mediatisering bracht voor prins Karl Anton het predicaat koninklijke hoogheid met zich mee en hij werd van 1859 tot 1861 benoemd tot Minister-President van Pruisen.⁴⁷

Het *Bürgerliches Gesetzbuch* van 1900 voerde weliswaar een nieuw en eengemaakt privaatrecht in voor heel Duitsland, maar liet de hoge adel als stand, zijn huiswetgeving en zijn vermogensbeheer onaangeroerd.⁴⁸ De artikelen 57 en 58 van het *Einführungsgesetz zum Bürgerliches Gesetzbuch* van 8 augustus 1896 stellen dat het BGB voor de *Landesherren* en hun familieleden slechts van toepassing was in zoverre de huiswetten of wetten op landelijk niveau geen afwijkende bepalingen bevatten. Verder bleven de huiswetten en landelijke wetten onveranderd wat betreft de hoogadellijke landgoederen en familiale verhoudingen. Artikel 59 van deze wet laat de landelijke wetgeving over familiefidei-commis, leenrecht en *Stammgüter* onaangeroerd.

1.2.3. Afschaffing

In 1919 schaften zowel Duitsland als Oostenrijk de adelstand af. Dit had voornamelijk gevolgen op twee punten: de titel en de vermogens van de koninklijke huizen. In Duitsland werd de titel deel van de familienaam.⁴⁹ De achternaam is gelukkig wel verbonden met het geslacht van de persoon. Een man heet *Graf von X*, terwijl zijn zus *Gräfin von X* als familienaam draagt. In Oostenrijk voerde de *Aufhebungsgesetz* van 1919 elke vorm van adellijke titel volledig af. Problemen in verband met adelnamen doen zich voor in Oostenrijk als burgers gehuwd of geboren zijn in Duitsland of Zwitserland waar titels deel uitmaken van de naam.⁵⁰ Het Europees Hof van Justitie oordeelde dat afschaffing van adel een belangrijk Oostenrijks grondwettelijk principe is. Het is historisch ingevoerd om de absolute gelijkheid tussen burgers te onderstrepen en is nog steeds een wezenlijk kenmerk van de Oostenrijkse maatschappij. Het hof verplichtte Ilonka Fürstin von Sayn-Wittgenstein haar familienaam in Sayn-Wittgenstein te wijzigen niettegenstaande het feit dat ze deze naam al jaren gebruikte in professionele context.⁵¹

Op vermogensvlak heeft de afschaffing de voormalige koninklijke families in het bijzonder getroffen. In veel Noord-Duitse staten bereikten de voormalige regerende vorsten in de loop van de twintiger jaren vaak een compromis met de opvolgerstaat waarbij zij een rente uitgekeerd kregen of een deel van het

⁴⁷ Bumiller C., *Adel im Wandel 200 Jahre Mediatisierung in Oberschwaben - Katalog zur Ausstellung in Sigmaringen*, Thorbecke, 2006, p. 55.

⁴⁸ Hübner R., *Grundzüge des deutschen Privatrechts*, Aalen, Scientia Verlag, 1969, p. 109; Einführungsgesetz zum Bürgerliches Gesetzbuch, 18. August 1896, Deutsches Reichsgesetzblatt Band 1896, Nr. 21, p. 604-650, internet (https://de.wikisource.org/wiki/Einf%C3%BChrungsgesetz_zum_B%C3%BCrgerlichen_Gesetzbuche), (laatst geraadpleegd op 23 maart 2018).

⁴⁹ Anschütz G., *Die Verfassung des Deutschen Reiches vom 11. August 1919*, Berlijn, Georg Silke Verlag, 1933, p. 530-533 (heruitgave: Aalen, Scientia Verlag, 1987).

⁵⁰ Bittermann H., *Adelsnamen und Judikatur* in öffentliche Sicherheit 1-2/16, p. 79-80.

⁵¹ Hof van Justitie (Tweede Kamer), C-208/09, ECLI:EU:C:2010:806, 22 december 2010.

voormalig huisvermogen als privévermogen terugkregen.⁵² In 1926 sloot de Weimarrepubliek een dergelijk compromis met de Hohenzollerns. De voormalige keizerlijke familie kon ongeveer een derde van haar vroegere bezit behouden, waaronder 15 miljoen mark en 65.000 ha grond. Het voormalig kroonprinsenpaar werd volle eigenaar van het kasteel Oels nabij Breslau. Het kasteel Cecilienhof in Potsdam werd genationaliseerd, maar de familie kreeg er tot de generatie van de kleinkinderen van kroonprins Wilhelm een vruchtgebruik op. De familie behield ook twee stadspaleizen op de *Unter den Linden* in Berlijn.⁵³

In Beieren werd een heel andere oplossing gekozen. Toen de grondwet van 1818 werd opgesteld, werd aangenomen dat de Wittelsbach-dynastie haar huisvermogen onlosmakelijk had verbonden met de staat Beieren en er als het ware afstand van had gedaan toen de civiele lijst werd ingevoerd waaruit zij haar onderhoud putte. Veel goederen uit het huisvermogen, zoals het merendeel van de kunstwerken in de *Alte Pinakothek* in München, dienden immers om Beieren te vertegenwoordigen. Na de val van de monarchie beweerde de dynastie echter dat de scheiding tussen staats- en familiale eigendom nog doorgevoerd diende te worden. Het familievermogen en de civiele lijst hadden misschien een sterke vermenging gekend, maar een formele eigendomsoverdracht heeft nooit plaats gevonden. De kunstverzameling van koning Ludwig I was bijvoorbeeld ondergebracht in een fidei-commis. De fidei-commisopheffingswet van 1919 maakte de collectie tot privé-eigendom van kroonprins Rupprecht. Vervolgens werd een publiekrechtelijk fonds, het *Wittelsbacherausgleichsfonds*, opgericht bij wet om de vermogensscheiding tussen de staat Beieren en de voormalige koningen te regelen. In overeenkomsten van 24 januari 1923 en 9 maart 1923 bepaalden de Beierse regering en kroonprins Rupprecht, als vertegenwoordiger van de dynastie, dat de familie en de staat samen dit fonds zouden beheren waarin de bovenvermelde kunstverzameling, kapitaal, onroerende goederen, het huisarchief, schatkamerobjecten, kortom het hele huisvermogen werd ondergebracht.⁵⁴ De bestuursraad van het fonds bestond aanvankelijk uit vijf, thans zes, leden benoemd door het familiehoofd en twee commissarissen van de Beierse regering. Het fonds dient het vermogen te behouden en de familieleden te onderhouden, net zoals de oude huiswetten voorschreven. Zoals voorheen komen de prinsen, hun echtgenotes, weduwes en ongehuwde prinsessen hiervoor in aanmerking. Eigenlijk is dit fonds een manier om de oude familiewetten verder te laten leven met gedogen van de staat Beieren,

---

⁵² Immler G., *Abfindung der Wittelsbacher nach 1918*, Historisches Lexikon Bayerns, Internet, (https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Abfindung_der_Wittelsbacher_nach_1918) (laatst geraadpleegd op 5 december 2017).

⁵³ Kirschstein J., *Kronprinzessin Cecilie, Die Bildbibliographie der letzten deutschen Kronprinzessin*, Berlin, be.bra verlag GmbH, 2012, p. 60-61.

⁵⁴ Immler G., *Abfindung der Wittelsbacher nach 1918*, Historisches Lexikon Bayerns, Internet, (https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Abfindung_der_Wittelsbacher_nach_1918) (laatst geraadpleegd op 5 december 2017); Immler G., *Wittelsbacher Ausgleichsfonds*, Historisches Lexikon Bayerns, Internet, (https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Wittelsbacher_Ausgleichsfonds) (laatst geraadpleegd 5 december 2017).

maar onder sterke familiale controle. Na juridische strijd is in 2016 bepaald dat de commissarissen enkel kunnen optreden als het fonds wederrechtelijke zaken zou ondernemen, maar niet het doel van het fonds of economisch risico kunnen inroepen om beslissingen van de raad van bestuur te vetoën. Het fonds werd in 2014 op 350 miljoen euro geschat.⁵⁵

2. HUISWETTEN

2.1. HUISWETTEN IN HET ALGEMEEN

Het woord *Hausgesetz* is pas in 1803 in Württemberg voor het eerst opgedoken. Het principe bestaat al sinds de dertiende eeuw onder verschillende benamingen zoals huisverdrag, familiepact, *sanctio pragmatica*, verordening, etc. Deze huisnormen werden reeds vroeg als rechtsnormen met gevolgen voor toekomstige generaties gezien. Slechts pro forma gebruikte men hiervoor een contract of testament.⁵⁶ Soms waren het overeenkomsten tussen broers waarbij zij hun erfenis herverdeelden. Vaak legden internationale verdragen tussen vorsten vast met wie gehuwd kon worden of wie van erfaanspraken afstand deed. De Duitse Bondsakte van 1815 legde de vierdertig overblijvende vorstelijke staten op een grondwet aan te nemen. Dit zette de vorstenhuizen aan hun huiswetten en gebruiken te codificeren, vermits de erfopvolging het staatsbestel raakte.⁵⁷ De ontbinding van het Heilige Roomse Rijk heeft de verstandhouding tussen het familiehoofd van een regerend huis en zijn verwanten volledig veranderd. Vroeger waren deze jongere leden slechts individueel onderworpen aan keizer en rijk. Alle prinsen waren in hun eigen recht *reichsunmittelbar*.⁵⁸ Na 1815 werden zij onderdanen van de vorst die hun familiehoofd was, waardoor diens positie aanzienlijk versterkt werd. Hoewel er een soort vorstelijk gewoonterecht of *Privat-Fürstenrecht* bestond, bepaalde elke familie zelf haar huisregels. Daardoor konden de beperkingen, plichten en voorrechten voor haar telgen in strengheid soms sterk verschillen.

In de negentiende-eeuwse rechtsleer was discussie of deze zelfopgelegde regels bindende wetten waren. Vooral voor gemediatiseerde families was dit moeilijk te verdedigen vermits zij zelf de staatsmacht niet meer bezaten. Hun autonomie was doorgaans de rechtsgrond voor de kracht van de huiswet.⁵⁹ Verwarrend is dat in de middeleeuwen, toen deze regels eerder de gewoonten van een familie uitmaakten, men nog niet redeneerde volgens de strikt

⁵⁵ Stroh K., *Wittelsbacher Ausgleichsfonds bekommt mehr Freiheit*, Süddeutsche Zeitung, 28 juni 2016, internet, (<http://www.sueddeutsche.de/bayern/millionenvermoegen-wittelsbacher-ausgleichsfonds-bekommt-mehr-freiheit-1.3053280>) (laatst geraadpleegd 5 december 2017).

⁵⁶ Schreiber O., *Das Testament des Fürsten Wolfgang von Anhalt (vom 25. August 1565)*, Heidelberg, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, 1913, p. 63; Neuhaus H., Kunisch J., *Der Dynastische Fürstenstaat*, Berlijn, Duncker & Humblot, 1982, p. 9.

⁵⁷ Schulze H., *Die Hausgesetze der regierenden Deutschen Fürstenhäuser erster Band*, Jena, Mauke, 1862, p. 312 en p. 337.

⁵⁸ Bornhaf C., *Preussisches Staatsrecht*, Freiburg, Akademische Verlagsbuchhandlung, 1888, p. 81.

⁵⁹ Neuhaus H., Kunisch J., *Der Dynastische Fürstenstaat*, Berlijn, Duncker & Humblot, 1982, p. 35-37.

afdwingbare normen uit de tijd van het vorstelijk absolutisme.⁶⁰ In principe bezat het familiehoofd geen wetgevende bevoegdheid en stemden alle familieleden (impliciet) in met het reglement vermits ze, althans voor 1806, persoonlijk *reichsunmittelbar* waren.⁶¹ Huiswetten waren echter geen contracten in burgerlijke zin, maar contractachtige, gezamenlijke akten die uitdrukking geven aan sociale eenheid die een norm laat vaststellen voor al wie tot deze groep behoort. Wanneer een conflict voor de keizerlijke rechtbanken kwam, werd het getoetst aan de familienorm die voorlag en niet aan het algemeen geldend recht.⁶²

2.1.1. Grens tussen publiek- en privaatrecht

Het meest opvallend aspect van hoogadelijke huiswetgeving is dat het op de grens van publiek- en privaatrecht balanceerde. Veelal is er sprake van *Privat-Fürstenrecht*, de rechtstak die private aangelendheden zoals erfenis en huwelijk regelt, maar door de politieke implicaties van deze rechtshandelingen inherent publiekrechtelijk is.⁶³ Vele eeuwen lang vormden de vorstelijke erfregels zelfs een *lex fundamentalis* binnen een streek zoals de *lex salica* dat was voor Frankrijk. In de achttiende eeuw was de integriteit van de staat volledig verbonden aan het voortbestaan van de dynastie⁶⁴. Kortom, de vorstelijke opvolging oefende een centrale rol uit in het staatsbestel. De opsplitsing van publiek- en privaatrecht dateert van de zeventiende eeuw.⁶⁵ Het recht van de vorstenhuizen toont net zo duidelijk aan dat de twee moderne rechtstakken voorheen onlosmakelijk met elkaar verbonden waren: erfrecht was staatsrecht en omgekeerd. Als deze vermenging in stand bleef na de zeventiende eeuw wrong dat aanzienlijk meer met de algemene rechtsopvattingen dan voorheen. Toch zijn familiale verhoudingen soms de rechtsbasis gebleven voor oorlogen en staatsvorming tot in de negentiende eeuw.

De Pragmaticke Sanctie (1713) is hét schoolvoorbeeld van de huiswet als publiekrechtelijk instrument. Het effect van dit document was inderdaad dat de statelijke eenheden in de Zuidelijke Nederlanden onlosmakelijk verbonden werden. Het is echter opgesteld als een verklaring van de Habsburg-familie dat erfelijkheid in vrouwelijke lijn aangenomen werd ingeval geen mannelijke troonopvolger voorhanden was. Dit was noodzakelijk omdat Maria-Theresia de enige erfgename was van keizer Karel VI. De keizer heeft deze regeling binnen zijn familie per ordonnantie opgelegd, hiervoor is het erfrecht niet veranderd in alle vorstendommen binnen de personele unie van de Habsburgers.⁶⁶

⁶⁰ Ibidem 40-42.

⁶¹ Eckert J., *Der Kampf um die Fideikomisse in Deutschland*, Frankfurt am Main, Peter Lang Verlag, 1992, p. 54.

⁶² Neuhaus H., Kunisch J., *Der Dynastische Fürstenstaat*, Berlijn, Duncker & Humblot, 1982, p. 43-44.

⁶³ Bornhaf, C., *Preussisches Staatsrecht*, Freiburg, Akademische Verlagsbuchhandlung, 1888, p. 83.

⁶⁴ Neuhaus H., Kunisch J., *Der Dynastische Fürstenstaat*, Berlijn, Duncker & Humblot, 1982, p. 49 en p. 59.

⁶⁵ Waelkens L., *Civium Causa, handboek romeins recht*, Leuven, Acco, 2014, p. 132-133.

⁶⁶ Neuhaus H., Kunisch J., *Der Dynastische Fürstenstaat*, Berlijn, Duncker & Humblot, 1982, p. 50.

2.1.2. *Meerdere kronen in één huis*

Een opmerkelijke situatie deed zich voor wanneer er binnen één familie meerdere staatshoofden voorkwamen.⁶⁷ Vaak werden dan internationale verdragen opgenomen in de huiswetgeving.⁶⁸ De Beierse huiswetten bevatten bijvoorbeeld de ratificatie van het Verdrag van Londen van 7 mei 1832 waarin de troon van de kersverse staat Griekenland toevertrouwd werd aan de zeventienjarige prins Otto van Beieren.⁶⁹ Hij zou tot zijn achttiende onder voogdij van zijn vader, de Beierse koning Ludwig I, blijven. De kronen van Griekenland en Beieren zouden nooit aan een en dezelfde persoon kunnen toekomen, maar konden wel overerven in de zijlijnen van de Wittelsbach-familie, subsidiair ook in vrouwelijke lijn (artikel VIII). De hoedanigheid van Grieks staatshoofd ontnam Otto niet de hoedanigheid van Beierse prins. Bovendien had Otto nog steeds recht op een Beierse apanage of toelage aan jongere zonen (artikel XI). Het is dus duidelijk dat hoewel koning Otto in principe een nieuwe monarchie zou stichten, hij en zijn nageslacht deel bleven van de Wittelsbach-familie. Koning Otto is echter kinderloos gebleven en werd onttroond in 1846, waardoor al deze bepalingen uitwerking misten. Zijn weduwe Amalia van Oldenburg heeft als Beierse prinses wel van een weduwepensioen kunnen genieten.

Het Habsburgse familiestatuut van 1839 besteedt veel aandacht aan de telgen die buiten de Oostenrijk leefden of regeerden in andere landen. Hoewel deze familieleden staatshoofden waren, bleef de Oostenrijkse keizer het familiehoofd en waren zij hem op verschillende vlakken ondergeschikt. In 1839 regeerden in Toscane de aartshertogen van Habsburg-Toscane als groothertogen.⁷⁰ Aartshertogin Marie-Louise regeerde tussen 1817 en 1847 als soevereine hertogin in Parma. De levensloop van de hertogin van Parma illustreert goed hoe zeer zij in al haar rechtshandelingen een Habsburgse bleef. Aartshertogin Marie-Louise was de tweede echtgenote van Napoleon en een dochter van keizer Franz I. Na het overlijden van haar eerste man was zij een eerste morganatisch huwelijk aangegaan met de militair die haar uit Frankrijk geëscorteerd had, graaf Neipperg. Deze Neipperg was zelf wel een telg uit een gemediatiseerd Zuid-Duits huis en daardoor een *Standesherr* (*supra*). Marie-Louise baarde drie kinderen uit dit huwelijk. Veelzeggend over haar eigen opvatting van het familiebelang is dat zij de belangrijkste stukken uit haar juwelencollectie getesteerd heeft aan zijverwanten uit de keizerlijke familie en de wieg van de koning van Rome (haar zoon met Napoleon) aan de zeventienjarige Franz Joseph heeft nagelaten één jaar voor hij keizer zou

⁶⁷ Vooral het huis Saksen-Coburg en Gotha is hiervoor beroemd. Het zou ons te ver leiden in deze scriptie na te gaan hoe het Belgisch koningshuis precies in verhouding staat tot zijn Duitse hoofdtak.

⁶⁸ Neuhaus H., Kunisch J., *Der Dynastische Fürstenstaat*, Berlijn, Duncker & Humblot, 1982, p. 47.

⁶⁹ Het Verdrag van Londen van 7 mei 1832 is volledig weergegeven in Schulze H., *Die Hausgesetze der regierenden Deutschen Fürstenthäuser erster Band*, Jena, Mauke, 1862, p. 254 en p 348.

⁷⁰ Deze titel was met het uitsterven van de Medici-familie overgedragen aan Franz-Stefan van Lotharingen, de echtgenoot van keizerin Maria-Theresia.

worden.⁷¹ De hertogin van Parma, die over alle autonomie van een soevereine vorstin beschikte en met een zekere onverschrokkenheid haar privé-leven voerde, had toch de innerlijke overtuiging dat de goederen die haar keizerlijke waarde het meest symboliseerden bij de keizerlijke familie dienden te blijven eerder dan de vermogens van haar eigen kinderen ten goede te komen. Dit illustreert het familiale zelfbewustzijn dat tot uiting kwam in het Habsburgse familiestatuut.

De *Succession Act* (1700) is deel van de huiswetten van het huis van Hannover. Deze wet is afkomstig van het Parlement van Westminster en sluit katholieken uit van de Engelse troon evenals hen die gehuwd zijn met een katholiek. In deze akte werden prinses Sophia, keurvorstin van Hannover, en haar nageslacht aangeduid als opvolgers van de latere Queen Anne. Hierbij werd gesteld dat als een buitenlander de kroon krijgt, Engeland niet gedwongen kan worden te vechten voor land dat niet aan de kroon toebehoort. De Engelse kroon had duidelijk al veel meer een appart statuut. Het werd gecontroleerd door het parlement, terwijl de Duitse huiswetten grond beschouwden als de private eigendom van de vorst die de streek dan kon inzetten voor zijn eigen dynastieke doelen. Tot 1837 zijn de kronen van Engeland en Hannover in dezelfde persoon verenigd geweest. In 1836 heeft koning William IV een huiswet voor het koninkrijk Hannover aangenomen om te anticiperen op de deling van de twee kronen. De Hannoverse kroon vererft in het Braunschweig-Lüneburgische *Gesammthaus* en dat in mannelijke lijn. Dus als de koninklijke tak in mannelijke lijn uitsterft, gaat de kroon naar de hertogelijke zijtak. Het vierde hoofdstuk §5 stelt duidelijk dat niet de latere Engelse Queen Victoria de Noord-Duitse troon zou erven, maar haar oom Ernst August, hertog van Cumberland, en zijn nageslacht. De overige ooms van Queen Victoria, de hertogen van Sussex en Cambridge, volgden Cumberland en zijn zonen in de opvolgingsorde.⁷²

Het huis Hohenzollern kende ook dergelijke situatie, toen een telg uit de Hohenzollern-Sigmaringen tak de Roemeense troon besteeg als koning Carol I. De Roemeense koning verloor alle erfaanspraken binnen Duitsland.⁷³ De rest van de familie kreeg het *Indigenat* in Roemenië. *Indigenat*, ook bekend als *Inkolat*, is een vorm van burgerschap of ingezetenschap typisch voor streken voormalig onder Oostenrijks bewind. *Inkolat* maakte het mogelijk kroonlanden te verwerven waar bepaalde politieke verplichtingen en voorrechten aan verbonden waren in een streek waar men niet van afkomstig was.⁷⁴ *Inkolat* was sterk verbonden aan adelsrecht omdat een persoon opgenomen werd in de adel- of ridderstand van een streek door inschrijving op de *Landtafel*. De persoon in kwestie werd ook lid van de landdag, de lokale

⁷¹ Aertz G., *Marie Louise Erzherzogin von Osterreich, Kaiserin der Franzosen, Napoleons zweite Ehefrau*, Serverus Verlag, 2013, p. 342; Morel B., *Les joyaux de la couronne de France*, Antwerpen, Mercator Fonds, 1988, p. 286-288.

⁷² Schulze H., *Die Hausgesetze der regierenden Deutschen Fürstenthäuser erster Band*, Jena, Mauke, 1862, p. 494.

⁷³ Berner L., *Die Hausverfassung der Hohenzollern* in *Historische Zeitschrift*, Bd. 52, 1884, p. 120.

⁷⁴ X., *Indigenat*, Adelsrecht.de, internet, (<http://www.adelsrecht.de/Lexikon/IJ/Inkolat/inkolat.html>) (laatst geraadpleegd op 10 december 2017).

wetgevende vergadering. Het was dus een vorm van burgerschap voor vreemden gelinkt aan politieke rechten en de mogelijkheid grondbezit te verwerven. In de middeleeuwen verleende de landdag zelf het *Inkolat*. Ten tijde van het absolutisme deed de vorst dit. De Habsburgers verleenden vaak *Inkolat* in streken zoals Moravië, Bohemen en Silezië aan personen die in de keizerlijke administratie gediend hadden en verheven waren in de *Briefadel* om hen zo tot volwaardige landadel te maken. Op deze manier groeide een trouwe Duitstalige adel in de oostelijke gebieden van hun rijk. Pruisen paste ook het *Inkolat* toe om de streken die Frederik de Grote gewonnen had op Polen en Oostenrijk gecontroleerd te bevolken. Na gebeurtenissen van 1848 is *Inkolat* verdwenen in het Oostenrijkse Rijk.⁷⁵

2.2. ERFRECHT

2.2.1. Principes

Zoals reeds aangehaald is het Lombardische erfrecht de basis van het Duitse adellijke erfrecht. Het Lombardische erfrecht kende geen streng eerstgeboorterecht. Broers deelden meestal de nalatenschap of kwamen overeen elkaar te vergoeden indien een van hen een bepaald goed wilde. Vaak werden dergelijke erfovereenkomsten bevestigd door de Heilige Roomse keizer aangezien de samenstelling van het rijk erdoor aangetast kon worden.⁷⁶ Deze gedeelde erfregeling weerspiegelde zich ook in de titelvoering. Wanneer de titel niet aan eerstgeboorterecht was gelinkt in de oorspronkelijke adelsbrief, dan droegen alle nakomelingen de titel.⁷⁷ Het middeleeuws leenrecht kende de co-instituut. Dit hield in dat wanneer twee broers een titel en heerlijke rechten deelden en een van hen kinderloos overleed, zijn nalatenschap automatisch aanwaste in het vermogen van zijn broer.

In de loop van de geschiedenis kozen steeds meer families voor eerstgeboorterecht en gaven de jongere zonen dan een apanage of uitkering in geld. Toch heeft het lang geduurd vooraleer eerstgeboorterecht aanvaard werd als gewoonterecht in de Duitse vorstenhuizen.⁷⁸ Aanvankelijk waren enkel de afstammelingen erfgechtig en niet de ascendenten. In de loop van

⁷⁵ Weizsäcker W., *Die Fremden im böhmischen Landrechte des 13. Und 14. Jahrhunderts*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanische Abteilung, Vol.45(1), Böhlau Verlag GmbH&Co.KG, 1925, p. 206-249; Barker T., *Military Entrepreneurship and Absolutism: Habsburg Models*, Journal of European Studies Vol.4 (1), Chalfont St. Giles, 1974, p. 22; Wretschko A., *Die Frage der Landstandschaft der Universität Innsbruck*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abteilung, Vol. 41(1), Böhlau Verlag GmbH & Co.KG, 1920, p. 60-64.

⁷⁶ Schulze H., *Die Hausgesetze der regierenden Deutschen Fürstenthümer erster Band*, Jena, Mauke, 1862, p. 422; Iblher N., Ritter von Greiffen, *Die Lehensfolge in weiblicher Linie unter besonderer Berücksichtigung der Libri Feudorum*, Frankfurt am Main, Peter Lang Verlag GmbH, 1990, p. 43-44.

⁷⁷ Iblher N., Ritter von Greiffen, *Die Lehensfolge in weiblicher Linie unter besonderer Berücksichtigung der Libri Feudorum*, Frankfurt am Main, Peter Lang Verlag GmbH, 1990, p. 177; Schulze H., *Das Erb- und Familienrecht der deutschen Dynastien des Mittelalters*, Halle, Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses, 1871.

⁷⁸ Mittels H., *Lehnrecht und Staatsgewalt, Untersuchungen zur mittelalterlichen Verfassungsgeschichte*, Weimar, Hermann Böhlau Nachfolger, 1958, p. 284.

de eeuwen werden zijverwanten erfgerechtigd.⁷⁹ Bij het uitsterven van een familiale tak, was de nauwst verwante tak geroepen; dit heet *reine Linealfolge*.⁸⁰ Om de nauwste verwant te bepalen keek men naar de gezamenlijke voorouders: de zijverwant diende af te stammen van de eerst betitelde voorouder. Dit alles wordt voorbeeldig geïllustreerd in de *Dispositio Achilea* van 24 februari 1473. Keurvorst Albrecht Achilles voerde in de Brandenburgse Hohenzollerntak het eerstgeboorterecht in, waarbij jongere zonen apanages kregen en dochters op het moment van hun huwelijk afstand deden van hun subsidiair erfrecht. Bovendien ontnam dit document zijverwanten die niet afstamden van de eerste Hohenzollern keurvorst van Brandenburg erfrecht op deze titel en de goederen binnen deze tak.⁸¹ Huiswetten zoals de *Dispositio Achilea* waren hoekstenen van de familiale verhoudingen.

Bij de eerste investituur kon een familie ook kiezen of erfrecht in vrouwelijke lijn toegelaten zou worden. Het Lombardische erfrecht bevoorrechtte principieel mannen, hoewel vrouwen subsidiair ook erfrecht hadden als er geen broers meer in leven waren.⁸² Indien een vrouw als feodale eigenares te overlijden kwam, gold het *feudum femineum*: de dochters waren net zowel erfgerechtigd als de zonen.⁸³ Indien de echtgenote feodale eigenares was, kwam het voor dat haar echtgenoot heer van het leengoed werd door het *ius uxoris*. Dit gaf hem echter geen erfrecht op het leen zelf: de vrouw bleef volledig eigenaar tenzij er co-investituur was.⁸⁴ Tot omstreeks de veertiende eeuw bleef de positie van de vrouwelijke erfgenaam vrij sterk. Toen was een afstand van erfaanspraak bij huwelijk meer dan de pro forma-handeling die het later geworden is toen het mannelijk eerstgeboorterecht ingeburgerd was.⁸⁵ Het fidei-commis heeft een belangrijke rol gespeeld om de mannelijke primogenituur in het vorstelijk erfrecht binnen te brengen (*infra*). Het vorstelijk erfrecht is geëvolueerd van een vrij milde vorm met gelijkheid van alle zonen en subsidiair erfrecht voor dochters naar een zeer star mannelijke eerstgeboorterecht. Dit was een manier om het familiefortuin en de territoria samen te houden. Deze evolutie volgt de bredere beweging van middeleeuws *ius commune* naar vorstelijk absolutisme.

⁷⁹ Hübner R., *Grundzüge des deutschen Privatrechts*, Aalen, Scientia Verlag, 1969 (naar origineel uit Leipzig van 1930), p. 799.

⁸⁰ Iblher N., Ritter v. Greiffen, *Die Rezeption des lombardisches Lehenrechts und sein Einfluss auf das mittelalterliche Lehenwesen*, Frankfurt am Main, Peter Lang GmbH, 1999, p. 238-239.

⁸¹ Berner L., *Die Hausverfassung der Hohenzollern* in *Historische Zeitschrift*, Bd. 52, 1884, p. 84 en 100.

⁸² Iblher N., Ritter v. Greiffen, *Die Rezeption des lombardisches Lehenrechts und sein Einfluss auf das mittelalterliche Lehenwesen*, Frankfurt am Main, Peter Lang GmbH, 1999, p. 215-219 en 240; Beyerle F., *Die Gesetze der Langobarden II. Novellen*, Witzzenhausen, Deutschrechtlicher Institut-Verlag, 1962, p. 10.

⁸³ Iblher N., Ritter v. Greiffen, *Die Rezeption des lombardisches Lehenrechts und sein Einfluss auf das mittelalterliche Lehenwesen*, Frankfurt am Main, Peter Lang GmbH, 1999, p. 241.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 246.

⁸⁵ Eckert J., *Der Kampf um die Fideikomisse in Deutschland*, Frankfurt am Main, Peter Lang Verlag, 1992, p. 53.

2.2.2. Voorbeelden

a. Wettinische deling

De Wettin-familie, die in Saksen de keur hield, heeft in 1485 een historische hoofdsplitsing in een Ernestinische en een Albertinische lijn meegemaakt. De Saksische keurvorst Friedrich II had zijn gronden gelijk nagelaten aan zijn zonen, keurvorst Ernst en hertog Albert, ook wel Albrecht genaamd. Meer dan twintig jaar na het overlijden van hun vader besloten de broers, die tot dan toe samen hadden geregeerd, om hun landen op te splitsen. De Ernestinische gebieden bevonden zich voornamelijk in Thüringen. De keurwaarde zat aanvankelijk in deze tak. De Albertinische kerngebieden waren rond Dresden en Meissen gelegen en de nakomelingen van Albert waren allen hertogen.

De Vrede van Leipzig (1547) verplichtte de twee takken opmerkelijk genoeg om de keur om te ruilen, maar niet hun gronden. Dit vredesverdrag beëindigde de Schmalkaldische Oorlog (1546-1547), een conflict tussen Karel V en een groep protestantse vorsten. Het was immers in de Saksische hoofdstad Wittenberg waar het hof van de Ernestische tak gevestigd was, dat de reformatie begon. Met dit verlies verviel binnen de Ernestinische tak ook de primogenituur die eigen was aan de keur (*supra*). De Ernestinische gebieden vererfden vervolgens weer volgens het Lombardische erfrecht, waardoor stelselmatig elke generatie de territoria versnipperden. De laatste Ernestinische keurvorst Johann Friedrich had in 1553 de ondeelbaarheid van zijn overblijvende gebieden nochtans willen vastleggen. Zijn zonen regeerden tezamen over de gebieden in Thüringen, maar samen met de keur ging de eendracht ook verloren. De jongere Albertinische lijn verwierf in de Vrede van Leipzig de keur en voerde een sterker beleid. Opmerkelijk is dat men over de hele Wettin-familie heen toch een bepaalde eendracht zocht. Een testament van keurvorst Georg I uit 1652 en het daaropvolgende “*Freundbrüderlichen Hauptvergleich*” stelden dat de Albertinische lijn het voorrecht behield alle militaire beslissingen te treffen voor de hele uitgebreide familie. De ondeelbaarheid van het hele gezamenlijke bezit werd ook juridisch vastgelegd.⁸⁶

De Ernestinische delingen zijn voor velen het toonvoorbeeld van de versnippering van macht in de Duitse streken, de zogenaamde *Kleinstaaterei*. Een causale samenhang tussen primogenituur en statelijk bewustzijn hoeft er niet per se te zijn. De Ernestinische lijn heeft nooit de primogenituur ingevoerd. Daardoor zijn er veel kleine staatjes in Thüringen ontstaan. Na veel delen en opnieuw samengevoegen bij huwelijken en erfenissen, waren de vier Ernestinische vorstendommen in 1918 het groothertogdom Saksen-Weimar-Eisenach en de hertogdommen Saksen-Coburg en Gotha, Saksen-Meiningen en Saksen-Altenburg. Deze historische ontwikkeling heeft de Ernestinische streken echter niet achterop doen hinken in vergelijking met de

---

⁸⁶ Neuhaus H., Kunisch J., *Der Dynastische Fürstenstaat*, Berlijn, Duncker & Humblot, 1982, p. 89-94.

rest van Duitsland. Een vorstelijke erfopvolging zonder primogenituur hoeft niet per se nefast te zijn voor de betrokken landen.

b. Beierse Successieoorlog

Het huis Wittelsbach is door het Verdrag van Pavia in 1329 opgesplitst in twee grote takken⁸⁷: een jongere Beierse en een oudere Paltische, die respectievelijk de keurvorstelijke waarde droegen in Beieren en in de Palts. De Beierse Wittelsbachslijn is uitgestorven met keurvorst Maximilian III Joseph in 1777. Karel Theodor, keurvorst van de Palts uit de ondervertakking Pfalz-Sulzbach, was zijn erfgenaam, waardoor beide keuren in één persoon verenigd werden. De hertog van Zweibrücken en Birkenfeld, Karel August, uit een andere Paltische neventak, maakte ook aanspraken op de nalatenschap van de overleden Beierse hertog en keurvorst.⁸⁸

Het conflict kreeg een Europees karakter omdat Oostenrijk Karel Theodor van de Palts steunde, niet enkel wegens de keizersverkiezing, maar ook in ruil voor aanzienlijke gebiedsuitbreiding. Op deze wijze zou de Oostenrijkse macht in Zuid-Duitsland uitgebreid worden. Pruisen steunde net om dit te verhinderen de aanspraken van de andere erfgenaam. Keizer Joseph II regeerde samen met zijn moeder keizerin Maria-Theresia, dé opponente bij uitstek van de Pruisische Frederik de Grote. Joseph II was tien jaar eerder weduwnaar geworden van Maria Josepha van Beieren, de zus van de overleden Beierse hertog. Pruisen verklaarde Oostenrijk de oorlog, gesteund door zijn bondgenoot Saksen. Frederik de Grote viel via Saksen Bohemen binnen, terwijl Oostenrijks bondgenoot Frankrijk verwickeld was in conflicten over zee. In de daaropvolgende Vrede van Teschen heeft Frankrijk wel een diplomatieke rol gespeeld. In het vredesverdrag behield de keurvorst van de Palts de troon van Beieren en werd Oostenrijks rol in Zuid-Duitsland voorgoed ingeperkt.⁸⁹ Pruisen kreeg de Noord-Beierse markgraafschappen Bayreuth en Ansbach, die in de 15de eeuw ook al deel hadden gemaakt van de Hohenzollern-bezittingen.⁹⁰ Op deze manier gaf een erfregeling aanleiding tot een poging om de machtsverhouding op het continent te wijzigen of bevestigen en waren de winsten ook meestal gebaseerd op oude erfaanspraken. Ironisch genoeg is Karel Theodor zelf ook kinderloos gestorven en is de broer van zijn concurrent Karel August hem uiteindelijk opgevolgd. Van hem stamt de hele koninklijke lijn van het huis Wittelsbach af.

⁸⁷ Schulze H., *Die Hausgesetze der regierenden Deutschen Fürstenthümer erster Band*, Jena, Mauke, 1862, p. 260-265.

⁸⁸ Ibidem 250-254.

⁸⁹ Selcer, R., *Game of Thrones: the late 18th century grapple for Bavaria was small potatoes on the battlefield but brought in Europe's diplomatic big guns of Thrones* in *History*; Jul 2016; 33, 2; ProQuest Central, p. 3; X., *Encyclopaedia Britannica, War of the Bavarian Succession*, internet, (<https://www.britannica.com/event/War-of-the-Bavarian-Succession>) (laatst geraadpleegd 5 december 2017).

⁹⁰ Berner L., *Die Hausverfassung der Hohenzollern* in *Historische Zeitschrift*, Bd. 52, H. 1 (1884), p. 97 en 100.

c. Anhalt en Jever

De Ascaniërs, het oeradelgeslacht dat in de nieuwe tijd regeerde over de Anhaltse vorstendommen, voerden pas in de loop van de achttiende eeuw de primogenituur in. In 1603 is Anhalt door een erfovereenkomst in vier takken tussen vijf broers opgedeeld. Het leest als een verklaring van vier broers die elk oplijstten welk deel van de nalatenschap van hun reeds lang overleden vader elk van hen zou opnemen. De vier takken waren de Anhalt-Köthen (Ludwig), Anhalt-Zerbst (Rudolf), Anhalt-Bernburg (Christian) en Anhalt-Dessau (Johann Georg). De vijfde broer, August, zag vrijwillig af van zijn erfdeel in land en nam genoegen met een som van 300.000 daalders en binnen de acht jaren zouden zijn vier broers hem tevens een landgoed ter waarde van 100.000 daalders als woonst ter beschikking stellen.⁹¹

Om de familiale eendracht enigszins te bewaren werd in de erfovereenkomst een senioraat opgericht. Een senioraat is een fidei-commis constructie waarbij de verschillende takken van een familie afspreken dat indien één tak uitsterft, zijn vermogen zal overerven naar de oudste mannelijke verwant ongeacht uit welke tak deze spruit. Het nageslacht van de oudste broer op het moment dat het senioraat gemaakt wordt, is dus niet per se bevoordeeld.⁹² In het meer bekende majoraat zijn de afstammelingen van de oudste zoon wel bevoorrecht. Een akte waarin twee of meer vorstenhuizen of takken binnen eenzelfde huis beslissen wat er zal gebeuren indien een van hen uitsterft, wordt soms een *Erbverbrüderungsvertrag* genoemd.⁹³ De vier broers bepaalden dat enkel het vermogen afkomstig van deze deling tot het senioraat behoorde en niet eventueel later verworven eigendommen van andere oorsprong.

Zo geschiedde het dat in 1793 de tak Anhalt-Zerbst uitstierf met het overlijden van prins Friedrich August. De gebieden afkomstig uit de deling van 1603 en gelegen in Centraal-Duitsland werden geërfd door de prins van Anhalt-Bernburg. Door het senioraat erfde de oudste mannelijke verwant die toevallig in de Anhalt-Bernburg tak te vinden was en niet de Anhalt-Dessau tak, hoewel die afstamde van de oudste broer. De tak Anhalt-Zerbst had echter in 1667 ook de allodiale eigendom over de stad Jever in Noord-West-Duitsland verworven via erfenis. Dit gebied viel niet onder het toepassingsgebied van het erfverdrag van 1603, waardoor het geërfd werd door de zus van de laatste prins van Anhalt-Zerbst, Catharina de Grote, keizerin van Rusland. Zij kwam in een reces van 1795 overeen met de prins van Anhalt-Bernburg dat zij in ruil voor 175.000 rijksdaalders afstand zou doen ten voordele van deze tak en dat het vruchtgebruik van de allodiale eigendom zou toekomen aan prinses Friederike Auguste, de weduwe van haar overleden broer.⁹⁴ Paul I, de zoon van Catharina de Grote, heeft dan na

⁹¹ Schulze H., *Die Hausgesetze der regierenden Deutschen Fürstenthümer erster Band*, Jena, Mauke, 1862, p. 25-31.

⁹² Hübner R., *Grundzüge des deutschen Privatrechts*, Aalen, Scientia Verlag, 1969, p. 803.

⁹³ Eckert J., *Der Kampf um die Fideikommiss in Deutschland*, Frankfurt am Main, Peter Lang Verlag, 1992, p. 49.

⁹⁴ Schulze H., *Die Hausgesetze der regierenden Deutschen Fürstenthümer erster Band*, Jena, Mauke, 1862, p. 98-104.

de Napoleontische oorlogen het allodium Jever overgemaakt aan de groothertog van Oldenburg.

d. Erfconflict over Schleswig-Holstein

Wellicht de laatste oorlog die ten dele gestart werd met een vorstelijk erfconflict als grondslag is de Deens-Pruisische oorlog van 1864. Het juridische conflict aan de basis ervan sleepte al vele jaren aan vermits de hertogdommen Schleswig en Holstein, hoewel ze in een personele unie waren van de koning van Denemarken, andere erfregels hadden dan de Deense kroon. Mannelijke verwanten in vrouwelijke lijn konden wel de Deense kroon, maar niet de hertogdommen erven. Koning Christian I van Denemarken, vader van Frederik I, was de eerste groothertog van Schleswig-Holstein die ook koning van de Denen werd. De Holsteinse erfopvolging gebeurde tot in de zeventiende eeuw via verkiezing (daarom zijn de twee kronen gesplitst geweest alvorens terug verenigd te worden in 1773). Toen Koning Frederick VII van het uitgebreide huis Oldenburg kinderloos overleed in 1863, werd zijn opvolger Christian IX niet de hertog van Schleswig-Holstein. De koninklijke Pruisische Hohenzollern-familie maakte erfaanspraken op Schleswig-Holstein, hoewel de Oldenburgs in zijlijn niet waren uitgestorven. Een algemeen aanvaard principe van vorstelijke erfrecht was nochtans dat als er meerdere takken in een dynastie aanwezig waren, de zijtakken van elke respectievelijke hoofdtak erfgenaam waren van die hoofdtak.

De voorgeschiedenis van de streek bevat enkele interessante, maar verwarrende overdrachten. De familie Schleswig-Holstein-Gottorp of het huis Oldenburg naar haar Noord-Duitse bezittingen regeert nog steeds in Denemarken. De ruime *Gesammtfamilie* omvatte naast het Deens koninklijk huis, de Vasa-dynastie die tot 1818 over Zweden regeerde evenals de Russische keizerlijke familie afstammend van tsaar Peter III. Hij was geboren in Kiel als zoon van de Karel Friedrich, hertog van Schleswig-Holstein en groothertogin Anna Petrovna van Rusland, dochter van Peter de Grote. De kinderloze keizerin Elisabeth heeft haar neef als troonopvolger naar Rusland geroepen. Zijn zoon, de latere Tsaar Paul I, heeft in erfovereenkomsten van 1767 en 1773 afstand gedaan van de hertogdommen ten voordele van het Deense koninklijke huis waarbij de Duitse *unmittelbare* graafschappen Oldenburg en Delmenhorst een vergoeding bij equivalent vormden. De Deense koningen zijn dan tot 1863 hertogen van Schleswig-Holstein gebleven. De bovenvermelde Duitse graafschappen gaf Paul I vervolgens aan de Duiste groothertogelijke Oldenburglijn. De tweede tak, de bovenvermelde Zweedse Vasa's, deed eveneens afstand van de erfaanspraken op Schleswig-Holstein. Hierbij werd duidelijk bevestigd dat Schleswig-Holstein een Deens leengoed was, terwijl de graafschappen Oldenburg en Delmenhorst Heilig Roomse leengebieden waren. Heilig Roomse keizerlijke salvatoriën en een

Zweedse eenzijdige verklaring bevestigden dat de graafschappen een vergoeding bij equivalent vormden.⁹⁵

Alle regerende vorsten uit het huis Oldenburg deden afstand van rechten op Schleswig-Holstein voor hun volledige nageslacht. Ook alle voorgaande oorkonden en testamenten over erfregeling wat betreft de gebieden gingen daardoor teniet. In de afzonderlijke en geheime artikelen van deze verdragen kwamen de jongere takken zoals de groothertogen van Oldenburg, de Glücksburg-tak en de Augustenburg-tak eveneens overeen afstand te doen zelfs ingeval er een conflict over de erfopvolging zou optreden of deze volledig open zou komen te vallen. Het doel van dit overeenkomstenraderwerk met overdracht en afstand was net eeuwenlange twisten over deze gebieden binnen de grote familie te vermijden. Bovendien werd vermeden dat Paul I soevereine rechten zou hebben binnen het Deense of Heilige Roomse Rijk, wat tot ingewikkelde interstatelijke conflicten zou kunnen leiden. Wat men echter niet voorzien had, was dat anderen door al deze afstanden hun kans schoon zouden zien rechten te laten gelden op Schleswig-Holstein. Uit voorzichtigheid werd net een conflictsituatie gecreëerd.⁹⁶

De erfaanspraak zou in de Pruisische Hohenzollern-tak zijn beland in 1502 door het huwelijk van keurvorst Joachim I Nestor van Brandenburg met een Deense koningsdochter Elisabeth. Bij dit huwelijk werd een verklaring afgelegd waarmee Elisabeth afstand van erfrechten deed ingeval de mannelijke troonopvolging gevrijwaard was op het moment haar vader zou sterven. Als er geen mannelijke erfgenamen zouden zijn op dat moment, zouden zij en haar zussen en nichten, de dochters van haar overleden broers, gelijke erfrechten hebben. Deze laatste hypothese heeft zich nooit gerealiseerd, waardoor deze bedingen zonder uitwerking zijn gebleven. Daarbij komt dat dit document het enkel over erfaanspraken had en niet over individuele leenrechten op het hertogdom Schleswig. Zoals gezegd was Schleswig een feodaal leenbezit afhankelijk van de Deense kroon. Een andere claim van de Hohenzollerns luidde als volgt: In 1517 had keizer Maximiliaan I keurvorst Joachim I van Brandenburg een verwachting (*Expectantz*) op Schleswig verleend. Schleswig ligt echter helemaal niet binnen de grenzen van het Heilige Roomse Rijk. Het was een leen van de Deense kroon. De graafschappen lagen wel binnen het Heilige Roomse Rijk. De verwachting gecreëerd door de keizer mist dus enige uitwerking over dit gebied. Dat deze claims zo oud en zwak zijn, lijkt erop te wijzen dat Pruisen slechts een voorwendsel zocht om oorlog te voeren enerzijds wegens Duits nationalisme, cultureel gezien was de bevolking van Schleswig-Holstein namelijk eerder Duits dan Deens, anderzijds om Oostenrijk in het nauw te drijven in 1866.

⁹⁵ Warnstedt A. von, *Die Oldenburger und Brandenburger Erbsprüche auf die Herzogthümer Schleswig-Holstein auf Grund der Urkunden beleuchtet*, Hannover, Schmorl & von Seefeld, 1865; Schulze H., *Die Hausgesetze der regierenden Deutschen Fürstenthäuser zweiter Band*, Jena, Mauke, 1878, p. 364 en 428-439.

⁹⁶ Warnstedt A. von, *Die Oldenburger und Brandenburger Erbsprüche auf die Herzogthümer Schleswig-Holstein auf Grund der Urkunden beleuchtet*, Hannover, Schmorl & von Seefeld, 1865; Schulze H., *Die Hausgesetze der regierenden Deutschen Fürstenthäuser zweiter Band*, Jena, Mauke, 1878, p. 253 en 254.

2.3. HUWELIJK

2.3.1. Ebenbürtigheid

Op het vlak van huwelijken speelde de afkomst van de aanstaande een sleutelrol. De meeste huiswetten schreven voor dat enkel een *ebenbürtig* of gelijkwaardig persoon in aanmerking kwam. Het gelijkwaardig hoogadelijk huwelijk zou ontwikkeld zijn rond 1250.⁹⁷ Dit begrip wordt niet altijd even concreet omljnd. Vaak werd naar artikel veertien van de Duitse Bondsakte van 1815 verwezen om gelijkwaardige, gemediatiseerde families aan te duiden.⁹⁸ (*supra*) Hoe streng de familiewet op dit punt was, hing af van de voorgeschiedenis van de familie. De hoge adel met middeleeuwse wortels kende strengere normen dan de families die dit statuut pas in de zestiende of zeventiende eeuw hadden bereikt zoals de Metternich, de Esterhazy, de Neipperg of de Lobkowitz.⁹⁹

Als ongelijkwaardige personen toch huwden, sloten ze een morganatisch huwelijk, soms *Missheirat* genoemd. Dit houdt in dat een vrouw van lagere afkomst de rang van haar hoog geboren echtgenoot niet verwerft. Daarenboven krijgen de kinderen uit dit huwelijk noch de rang van hun vader, noch erfaanspraken op het huisvermogen van hun vaders dynastie. Deze kinderen kunnen wel het privévermogen van hun vader erven. Morganatische huwelijken waren volledig regelmatige, rechtsgeldige huwelijken die evenwel verhinderden dat het gezin gesticht met een persoon van lagere rang volwaardig tot de familie zou toetreden.¹⁰⁰

Het Romeinse recht kende naast vele andere tweerelaties het *disparagium*, de unie tussen ongelijkwaardige partners die eigenlijk verhinderd had moeten worden, maar waarbij dat niet het geval is geweest. *Disparagium* was stabielier dan *connubium*. Het Lombardische recht sprak van “*accipere uxorem ad morganaticum*”, waarbij de kinderen van een laaggeboren vrouw en een feodale heer uitgesloten waren van feodale erfrechten, maar niet van erfrecht op andere eigendommen. De term morganatisch is een verbastering van *Morgengabe*, de bruidsschat gegeven bij het huwelijk.¹⁰¹ Men noemt ongelijkwaardige huwelijken morganatisch omdat de veronderstelling is dat de vrouw te arm is om zelf een *Morgengabe* te geven en haar aanstaande dat in

⁹⁷ Schulte A., *Missheiraten in den deutschen Fürstenthümern unter Besonderer Berücksichtigung der standesherrlichen Familien*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Bd. 34, 1913, p. 576.

⁹⁸ Schulze H., *Die Hausgesetze der regierenden Deutschen Fürstenthümer erster Band*, Jena, Mauke, 1862, p. 429.

⁹⁹ Schulte A., *Missheiraten in den deutschen Fürstenthümern unter Besonderer Berücksichtigung der standesherrlichen Familien*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Bd. 34, 1913, p. 578; Marburg, S., *Europäischer Hochadel: König Johann von Sachsen (1801-1873) und die Binnenkommunikation einer Sozialformation*, Oldenburg, Akademie Verlag, 2008.

¹⁰⁰ Schulze H., *Die Hausgesetze der regierenden Deutschen Fürstenthümer erster Band*, Jena, Mauke, 1862, p. 493; Hübner R., *Grundzüge des deutschen Privatrechts*, Aalen, Scientia Verlag, 1969, p. 110-113; Pelletier B., *The Constitutional Requirements for the Royal Morganatic Marriage* in McGill Law Journal, Vol. 50(2), 2005, p. 269.

¹⁰¹ Radin M., *Legal History of the morganatic marriage* in The University of Chicago Law Review, Vol.4(4), 1937, p. 611-614.

haar plaats doet. Enkel Duitsland, Oostenrijk en later Rusland met hun strenge adel kenden het morganatisch huwelijk als rechtsfiguur. In Frankrijk, Engeland en Italië was de sociale dynamiek anders.¹⁰² Door de *Kleinsaterei* waren de Duitse vorsten voortdurend aan het ijveren hun rang en aanzien te bevestigen. Een zuivere bloedlijn, om het op een beestachtige manier uit te drukken, was deel van die beweging. De Britse adel had dit in beginsel feodale karakter niet meer. Hoewel een Engelse hertog gehuwd met een actrice misschien wel sociale uitsluiting riskeerde, huwde de Britse adel vrij vaak met de dochters van jonge fortuinen met nieuwe invloedssferen. In de negentiende-eeuwse Engelse literatuur wordt het morganatisch huwelijk afgedaan als een typisch Duits, middeleeuws relict dat in het vrije Engeland geen plaats heeft. De Britten betreurden dan ook dat hun eigen koninklijke familie, van Hannoverse oorsprong, het morganatisch huwelijk toepaste. Het huwelijk van de hertog George van Cambridge, kleinzoon van George III, en de actrice Sarah Fairbrother was de laatste dergelijke unie in Groot-Brittannië.¹⁰³ Veelzeggend over de publieke opinie is hoe het morganatisch huwelijk werd beschouwd als een bekrompen, Duits onding.¹⁰⁴

In 1833 stelde koning William IV van Engeland een huiswet op voor niet-regerende leden van het huis Braunschweig-Lüneburg. Zij hadden de schriftelijke toestemming van het familiehoofd nodig om te huwen, zo niet gingen ze een morganatisch huwelijk aan waarbij de nakomelingen erfonaardig waren.¹⁰⁵ Een ongelijkwaardig gehuwde prinses uit het huis Hannover kon geen aanspraak maken op een huwelijksgoed verkregen van de staat Hannover, noch als weduwe onmiddellijk terug haar oude familie vervoegen en alle voordelen genieten die daarbij horen.¹⁰⁶ In deze huiswet wordt het wel aangeraakt, maar over de precieze positie van ongelijkwaardig gehuwde vrouwen is weinig eenduidigheid. Beleefdheidshalve bleef men een lager gehuwde weduwe bijvoorbeeld vaak met haar oude titel aanspreken.¹⁰⁷

Ook al stond er geen *Ebenbürtigkeitsklausel* in de huiswetten, werd deze toch gezien als inherent deel van het vorstelijke privaatrecht. Enkel de hoge adel kende de *Missheirat*. Bij de lagere adel was dit geen algemeen geldende regel¹⁰⁸, hoewel de familiegebruiken het wel konden voorschrijven. De ridderstand kon in principe dus trouwen met burgermeisjes zonder dat daar per se negatieve vermogensrechtelijke gevolgen aan gekoppeld werden. Nochtans gingen eeuwenlang stemmen op om ook de ridderstand beter af te schermten. In 1718 bepaalde keizer Karel VI wel dat de ridderlijke vrijheden teniet gaan als een persoon uit de ridderstand huwt met een *turpis vel vilis persona*. Dit begrip doet echter aan erger denken dan een vooraanstaande

¹⁰³ Kingston C., *Famous Morganatic Marriages*, Londen, Stanley Paul and Co., 1919, p. 157.

¹⁰⁴ Mackay C., *Morganatic Marriages* in *The London review of politics, society, literature, arts and science*, Vol. 13, Iss 317, Londen, 1866, p.90-91.

¹⁰⁵ Schulze H., *Die Hausgesetze der regierenden Deutschen Fürstenthäuser erster Band*, Jena, Mauke, 1862, p. 482-488.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 498.

¹⁰⁷ Mackay C., *Morganatic Marriages* in *The London review of politics, society, literature, arts and science*, Vol. 13, Iss 317, Londen, 1866, p.90-91.

¹⁰⁸ Hübner R., *Grundzüge des deutschen Privatrechts*, Aalen, Scientia Verlag, 1969, p. 113.

vrouw uit de burgerij. De keizer hield zich wel het *cognatio super vilitate personae* voor, wat betekent dat hij een ongelijkwaardig huwelijk erkende. De rechtspraak verklaarde bovendien vaak huwelijken tussen mannen uit de rijksridderstand en boerendochters voor gelijkwaardig.¹⁰⁹ Voor hoogadelijke, ongelijkwaardige huwelijken, voornamelijk wanneer een rijksvorst met een vrouw uit de lagere adel huwde, bestond de mogelijkheid dat de keizer desbetreffende vrouw zou verheven tot de rijksgravenstand waardoor het huwelijk en de nakomelingen eruit eveneens geregulariseerd werden. Zo kreeg *Freifrau von Hochberg* in 1796 van de keizer de titel *Reichsgräfin von Hochberg* om haar huwelijk met groothertog Karel Friedrich van Baden gelijkwaardig te maken.¹¹⁰

De Habsburgers hadden de strengste familiale regels in verband met het huwelijk. §15 van het Habsburgse familiestatuut bepaalt dat een huwelijk zonder toestemming van het familiehoofd nietig is. Een morganatisch huwelijk had eveneens de toestemming nodig. In 1900 is aartshertog Franz Ferdinand, de erfgenaam van keizer Franz-Joseph, in een morganatisch huwelijk getreden met gravin Sophie Chotek.¹¹¹ Hoewel afstammend uit de Tsjechische adel was zij niet gelijkwaardig aan een Habsburger. Kort na dit huwelijk heeft de keizer in een authentieke interpretatie van het familiestatuut van 1839 een lijst van gelijkwaardige families opgenomen. Deze limitatieve lijst bevat alle achtenveertig gemediatiseerde, hoogadelijke families die naast de regerende Europese dynastieën toegelaten huwelijkspartners konden leveren.¹¹²

2.3.2. *Huwelijksgiften*

Als een Hannoverse koningsdochter huwde, kreeg ze 50.000 gouden daalders, de dochter van een kroonprins slechts 40.000. De overige kleindochters van een koning ontvingen maar 20.000 daalders. Deze gift bleef persoonlijk bezit van de prinses en bleef ook bij haar in een tweede huwelijk. Het erfde over naar haar nakomelingen. Als ze kinderloos overleed, keerde het naar de staatskas terug. Een dochter van de groothertog van Baden kreeg 40.000 gulden als huwelijksgeschenk en andere alle prinsessen uit het huis 25.000 gulden.¹¹³ § 54 Habsburgs familiestatuut gaf 200.000 gulden aan een huwende keizersdochter en 100.000 gulden aan iedere andere aartshertogin.

¹⁰⁹ Reyscher A.-L., Wilda E., *Der reichsgräflich Bentinck'sche Erbfolgestreit*, Zeitschrift für deutsches Recht und deutsche Rechtswissenschaft, Leipzig, 1841.

¹¹⁰ Schulze H., *Die Hausgesetze der regierenden Deutschen Fürstenthümer erster Band*, Jena, Mauke, 1862, p. 166.

¹¹¹ Kingston C., *Famous Morganatic Marriages*, Londen, Stanley Paul and Co., 1919, p. 255-271.

¹¹² De lijst is ingedeeld in twee: vorstenhuizen wonende in Oostenrijk en deze wonende in Duitsland. Alle ronkende namen zoals Auersperg, Arenberg, Salm-Salm, Windisch-Graetz en Wied prijken erop. In 1902 is aartshertogin Elisabeth, de kleindochter van keizer Franz-Joseph in het huis Windisch-Graetz gehuwd. Familienstatut van Keizer Ferdinand I van Oostenrijk (1839), 3 februari 1839, Daran geheftet und durch Hängesiegel damit verbunden: Authentische Interpretation des Tit. I § 1 des Familienstatuts von 1839 ddo. 12. Juni 1900, [heraldica.org](http://www.heraldica.org/topics/royalty/ps1713.htm), internet, (<http://www.heraldica.org/topics/royalty/ps1713.htm>) (laatst geraadpleegd op 14 november 2017).

¹¹³ Schulze H., *Die Hausgesetze der regierenden Deutschen Fürstenthümer erster Band*, Jena, Mauke, 1862, p. 213 en 503.

§ 56 voorzag dan weer een *Morgengabe* (huwelijksgeschenk) bij huwelijksluiting en een proportioneel *Nadelgeld* (huishoudgeld) gedurende het huwelijk voor elke bruid van een aartshertog.¹¹⁴

§ 20 van het Habsburgs familiestatuuat schrijft voor dat elke Habsburgse prinses op het moment van haar huwelijk afstand doet van haar erfaanspraken op de troon alsook van de mogelijkheid te erven ingeval van abintestaat overlijden van een verwant. Een Hohenzollern-prinses kreeg ook een aanzienlijke huwelijksgift en diende op het moment van haar huwelijk afstand te doen van alle erfaanspraken. De prinses kon geen gemeenschap van goederen vormen met haar echtgenoot om deze gift te beschermen. Buiten zijn testamentaire beschikkingen om werd ze dus geen erfgenaam van haar man en vice versa.¹¹⁵

2.4. VERMOGEN

2.4.1. *Familiefidei-commis*

Het familiale fortuin stond bij adelsgeslachten centraal. Wiens eigendom dit precies was, was niet altijd even precies uit te maken. Technisch gezien was het familiehoofd de eigenaar. Was het echter geen doelgebonden vermogen dat diende enerzijds om de glans van de familie hoog te houden en anderzijds om alle telgen van de familie te onderhouden via rentes en apanages? Bovendien was de beschikkingsbevoegdheid van de eigenaar beperkt door de inspraak van de volledige familie. De negentiende-eeuwse literatuur sprak soms van het adellijk huisvermogen als vennootschap, het had weliswaar geen rechtspersoonlijkheid, maar dat hadden handelsvennootschappen in die tijd ook niet.¹¹⁶ Van een vennootschap spreken is wellicht een stap te ver, maar het adellijk vermogen had zeker tot kenmerk dat het ongeschonden diende doorgegeven te worden van familiehoofd tot familiehoofd en ondertussen een inkomen moest genereren voor een hele groep personen.

Doorgaans waren adellijke huisvermogens ondergebracht in familiefidei-commissen om bovenstaande doelen te bereiken.¹¹⁷ In de negentiende eeuw was dit voornamelijk populair bij lagere adel die niet de rechtsmacht had om huiswetgeving uit te vaardigen.¹¹⁸ Desalniettemin spreken veel hoogadellijke huiswetten ook over het familiefidei-commis. Deze fidei-commissen waren een mengvorm van drie rechtsfiguren. Allereerst was er het Romeinsrechtelijke fidei-commis. Deze erfstelling over de hand verbond een

¹¹⁴ Familienstatut van Keizer Ferdinand I van Oostenrijk (1839), 3 februari 1839, Daran geheftet und durch Hängesiegel damit verbunden: Authentische Interpretation des Tit. I § 1 des Familienstatuts von 1839 ddo. 12. Juni 1900, internet, [heraldica.org](http://www.heraldica.org), (<http://www.heraldica.org/topics/royalty/ps1713.htm>) (laatst geraadpleegd op 14 november 2017).

¹¹⁵ Berner L., *Die Hausverfassung der Hohenzollern* in Historische Zeitschrift, Bd. 52, 1884, p. 114.

¹¹⁶ Hübner R., *Grundzüge des deutschen Privatrechts*, Aalen, Scientia Verlag, 1969, p. 336; Eckert J., *Der Kampf um die Fideikommiss in Deutschland*, Frankfurt am Main, Peter Lang Verlag, 1992, p. 54.

¹¹⁷ Berner L., *Die Hausverfassung der Hohenzollern*, Historische Zeitschrift, Bd. 52, 1884, p. 108-110.

¹¹⁸ Ramdohr H., *Das Familienfideikommiss im Gebiete des preußischen Allgemeinen Landrechts*, Berlin, Franz Daher Verlag, 1909, p. 175.

last aan een goed of de gehele nalatenschap bij laatste wilsbeschikking. Novelle 159 bepaalde dat een fidei-commis niet langer dan vier generaties of tenminste niet eeuwigdurend uitwerking kon hebben.¹¹⁹ Ten tweede was er de oude Duitse theorie van het *Stammgut*¹²⁰, wat inhield dat de landerijen of het slot van waaruit de familie oorspronkelijk stamde, niet vervreemd mocht worden. De derde en voornaamste inspiratie voor het familiefidei-commis was het Spaanse majoraat uit de zeventiende eeuw. Een majoraat verbond een vermogen aan mannelijk eerstgeboorterecht¹²¹ en zorgde ervoor dat dit compartiment binnen het vermogen van de bezitter maar vervreemd kon worden met toestemming van de hele familie. Er was geen grens op hoelang majoraten konden duren. Het majoraat is in Spanje ontstaan en van daaruit naar Italië, Oostenrijk en uiteindelijk Duistland overgewaaid. Na de Dertigjarige Oorlog koos haast de hele Duitse adel voor het fidei-commis.¹²² Secondo- en tertio-genituren waren fidei-commissen ingesteld ten gunste van de tweede of derde zoon en zijn nageslacht. Als deze lijn uitdoofde, keerde het fidei-commis terug naar de hoofdtak.¹²³

In het jaar 1900 waren er 1119 fidei-commissen in Pruisen, goed voor 2 177 145 ha land. Tussen 1851 en 1900 is het aantal fidei-commissen verdubbeld.¹²⁴ Dit komt omdat in die periode oude leengoederen in private, volle eigendom zijn omgezet (*supra*), men koos dan voor fidei-commissen om op dezelfde manier de gronden te beheren. In Saksen is de feodaliteit nooit afgeschaft en werden heerlijke rechten onteigend.¹²⁵ In de vroege twintigste eeuw was er geen fidei-commiswetgeving op rijksniveau. De verschillende landsdelen konden de materie autonoom regelen. Het *Bürgerliches Gesetzbuch* bevatte er geen bepalingen over aangezien de *Einführungsgesetz* van 18 augustus 1896 expliciet zei dat de landelijke regelingen betreffende fidei-commissen onveranderd zouden blijven.¹²⁶ In Pruisen had elke streek een *Fideikommissbehörde*, een rechtbank of ander orgaan dat conflicten in verband met het onderwerp behandelde.¹²⁷ Een Pruisische wet 1807 stond enkel

¹¹⁹ Merkin M., *Répertoire universel et raisonné de jurisprudence*, Parijs, Dondey-Dupré et Fils, 1828, p. 592.

¹²⁰ Eckert J., *Der Kampf um die Fideikommissen in Deutschland*, Frankfurt am Main, Peter Lang Verlag, 1992, p. 37.

¹²¹ Ramdohr H., *Das Familienfideikommiss im Gebiete des preußischen Allgemeinen Landrechts*, Berlijn, Franz Daher Verlag, 1909, p. 174; Waelkens L., *Civium Causa, handboek Romeins recht*, Leuven, Acco, 2014, p. 293.

¹²² Eckert J., *Der Kampf um die Fideikommissen in Deutschland*, Frankfurt am Main, Peter Lang Verlag, 1992, p. 83-89.

¹²³ Hübner R., *Grundzüge des deutschen Privatrechts*, Aalen, Scientia Verlag, 1969, p. 803-804; Eckert J., *Der Kampf um die Fideikommissen in Deutschland*, Frankfurt am Main, Peter Lang Verlag, 1992, p. 106-107.

¹²⁴ Ramdohr H., *Das Familienfideikommiss im Gebiete des preußischen Allgemeinen Landrechts*, Berlijn, Franz Daher Verlag, 1909, p. 198.

¹²⁵ Waelkens L., *Civium Causa, handboek Romeins recht*, Leuven, Acco, 2014, p. 318-319; Rosin H., *Zur Entstehung der westfälischen Fideikommissen*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Bd. 31, 1910, 459.

¹²⁶ Ramdohr H., *Das Familienfideikommiss im Gebiete des preußischen Allgemeinen Landrechts*, Berlijn, Franz Daher Verlag, 1909, p. 176-177 en 188; Hübner R., *Grundzüge des deutschen Privatrechts*, Aalen, Scientia Verlag, 1969, p. 341.

¹²⁷ Ramdohr H., *Das Familienfideikommiss im Gebiete des preußischen Allgemeinen Landrechts*, Berlijn, Franz Daher Verlag, 1909, p. 180.

edellieden toe een fidei-commis oprichten, doch deze bepaling was al opgeheven tegen de eeuwwisseling¹²⁸. Toch toont ze duidelijk aan dat deze rechtsfiguur vooral geassocieerd werd met adellijke vermogens. In Beieren en Baden is het fidei-commis steeds bij wet voorbehouden geweest voor de adelstand.¹²⁹

Artikel 896 van de *Code civil* schafte het fidei-commis af in de Duitse streken die zonder voorbehoud de *Code civil* hadden ingevoerd, zoals het koninkrijk Westfalen. In de landen van de Rijnbond werd de *Code civil* meestal overgenomen in een aangepaste vorm waarbij artikel 896 niet omgezet werd en een landwet het familiefidei-commis in stand hield.¹³⁰ De Napoleontische tijd stelde het fidei-commis en daarmee de economische positie van de adel wel in vraag. Gedurende de hele negentiende eeuw bleef deze rechtsfiguur over heel Duitsland behouden.¹³¹ Dit ging in tegen de voorliefde die deze tijd had voor absolute eigendom. Men vroeg zich af of dit systeem dat ongelijkheid tussen burgers en bloedverwanten instelt, nog verdedigbaar was in 1900. Beter bosbeheer was een van de argumenten ter verdediging.¹³² Naast fidei-commissen van land bestonden ze in Beieren, Hessen, Saksen, Baden en Westfalen ook uit louter geld of andere roerende goederen.¹³³ Het Oostenrijkse en Pruisische recht beschouwden het familiefidei-commis als een soort mede-eigendom waarbij de eigenaar een doelgebonden *Untereigentum* had en de familie de *Obereigentum* waardoor de verwanten een bepaalde graad van inspraak hadden en rechten konden laten gelden op het fortuin, zoals onderhoudsuitkeringen en rentes. Goederen konden enkel vervreemd worden met toestemming van de familie, zoniet was de vervreemding nietig.¹³⁴

In de hertogelijke familie van Braunschweig werd een familiefidei-commis opgericht in 1824. Het diende te verzekeren dat het vorstendom Oels ondeelbaar van de troonopvolging zou blijven. Dit werd in 1833 bevestigd wanneer bij het fidei-commis aangekochte allodiale goederen werden gevoegd. In de bevestiging van 1833 sprak men van ondeelbaar ongeacht of het leengoederen of allodiale goederen van oorsprong waren. Dit toont dat de feodale concepten nog sterk speelden bij het opstellen van een fidei-commis.¹³⁵ Het familiefidei-commis van het huis Hannover mocht niet afgekald worden of met schulden bezwaard zolang de mannelijke stam bestond. Het fidei-commis behoort het hele Welfenhuis toe, zowel de

---

¹²⁸ Ibidem, p. 272.

¹²⁹ Hübner R., *Grundzüge des deutschen Privatrechts*, Aalen, Scientia Verlag, 1969, p. 342-343.

¹³⁰ Eckert J., *Der Kampf um die Fideikommissen in Deutschland*, Frankfurt am Main, Peter Lang Verlag, 1992, p. 233-253.

¹³¹ Ramdohr H., *Das Familienfideikommiss im Gebiete des preußischen Allgemeinen Landrechts*, Berlijn, Franz Daher Verlag, 1909, p. 185-186; Hübner R., *Grundzüge des deutschen Privatrechts*, Aalen, Scientia Verlag, 1969, p. 340.

¹³² Ramdohr H., *Das Familienfideikommiss im Gebiete des preußischen Allgemeinen Landrechts*, Berlijn, Franz Daher Verlag, 1909, p. 190-195.

¹³³ Ramdohr H., *Das Familienfideikommiss im Gebiete des preußischen Allgemeinen Landrechts*, Berlijn, Franz Daher Verlag, 1909, p. 201.

¹³⁴ Hübner R., *Grundzüge des deutschen Privatrechts*, Aalen, Scientia Verlag, 1969, p. 342.

¹³⁵ Schulze H., *Die Hausgesetze der regierenden Deutschen Fürstenthäuser erster Band*, Jena, Mauke, 1862, p. 415-416.

koninklijke als de hertogelijke tak. Als de koninklijke tak zou uitsterven, valt de ene helft de staat Hannover toe, de andere helft de hertogelijke tak.¹³⁶

2.4.2. *Uitkeringen aan familieleden*

De titularissen van familiale leefuitkeringen waren voornamelijk de jongere zonen van familiehoofden en de weduwes. Hieronder volgt de regeling uit de huiswetten van Hannover van 1836. Apanage, huwelijksgoederen en weduwepensioenen werden in geld gegeven en niet in de vorm van landerijen. Woningen konden wel verkregen worden. De renten werden uit de staatskas betaald. Andere inkomsten die de familieleden ten private titel verworven, werden niet van hun toelage afgehouden.

De apanages aan jongere koningszonen verleend erfden in mannelijke lijn. Als de mannelijke lijn uitstierf, keerde het terug naar de kroon; vrouwelijke overerving was uitgesloten. De apanage erfde de eerste keer enkel voor de helft over aan de zoon van de gestorven koningszoon. De rest keerde terug aan de staatskas. De oorspronkelijke apanage bedroeg 24.000 gouden daalders, in tweede generatie 12.000, daarna 6.000 en voor de achterkleinzoon 3.000 daalders. 3.000 daalders was het minimum waaronder men niet kon dalen.¹³⁷

Een apanage is een portie van het koninklijk vermogen dat verleend wordt aan een jongere zoon van een koning of de broer van een koning en dat na ofwel het overlijden van de zoon/broer of het uitsterven van zijn nakomelingen in mannelijke lijn of na verloop van overerving na verschillende generaties terug aanwast bij het koninklijk domein. Aanvankelijk waren apanages feodale rechten over stukken land. Vanaf de nieuwe tijd was het steeds vaker een geldsom of rente, vaak met een residentie of onderkomen eraan verbonden. Dit moest de jongere zonen in staat stellen een passende levensstijl aan te houden zonder het koninklijk vermogen of zowaar het territorium van het rijk aan te tasten.¹³⁸

De Hannoverse koninklijke weduwe kreeg een passende woonst en 40.000 gouden daalders per jaar. De staatskas droeg grove herstellingen, de weduwe het dagelijks onderhoud van de woonst. De verweduwd kroonprinses kreeg 20.000 daalders. Alle andere weduwen trokken hun weduwepensioen uit het privévermogen van hun overleden echtgenoot of uit de helft van de erfenis van hun minderjarige kinderen.¹³⁹ Een koningsdochter kreeg bij meerderjarigheid een toelage van 6.000 gouden daalders en 9.000 vanaf het moment dat haar vader overleed. Stierf haar vader voor haar, dan kreeg ze 6.000 daalders vanaf dan en 9.000 vanaf haar meerderjarigheid. Een prinses

¹³⁶ Ibidem, p. 505.

¹³⁷ Ibidem, p. 502.

¹³⁸ X., Dictionnaires de français Larousse, *apanage*, internet, (<http://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/apanage/4399>) (laatst geraadpleegd op 10 december 2017).

¹³⁹ Schulze H., *Die Hausgesetze der regierenden Deutschen Fürstenthümer erster Band*, Jena, Mauke, 1862, p. 504.

van lagere rang diende levensonderhoud te krijgen van haar vader, respectievelijk verweduwd moeder. Ze had geen recht op een persoonlijke toelage. Indien de verweduwd moeder overleed en het weduwepensioen daardoor stopte, kon een speciale familieraad samengeroepen worden om de ongehuwde prinses eventueel een toelage te bedelen die 3000 daalders niet mocht overschrijden.¹⁴⁰

In de Apanagewet van het groothertogelijke huis van Baden uit 1830 was de regeling op dit laatste punt gunstiger. Prinsessen kregen een jaarlijkse toelage vanaf de leeftijd van eenentwintig jaar indien hun ouders op dat moment gestorven waren (voor een dochter van de groothertog is deze twaalfduizend gulden, voor elke andere prinses tienduizend). Als hun ouders nog leefden, kregen ze een jaarlijks *Nadelgeld* van tweeduizend gulden. Als een prinses met toestemming van de groothertog het ouderlijk huis verliet, kreeg ze eveneens de volle toelage.¹⁴¹ Deze wet bepaalde ook dat gelijkwaardige huwelijksluiting, een absolute voorwaarde was om aanspraak te kunnen maken op onderhoudsgeld.

2.5. HUISWETTEN VANDAAG

2.5.1. *Liechtenstein*

Het vorstendom Liechtenstein is in 1815 deel geworden van de Duitse Bond. Omdat het geografisch niet aan Duitsland grenst, is het nooit opgenomen in het Duitse keizerrijk. Daardoor is dit het enige land ter wereld dat nog zo nauw aansluit bij zijn toestand ten tijde van het Heilige Roomse Rijk. Artikel 3 van de Grondwet van Liechtenstein van 5 oktober 1921 stelt dat de erfelijke troonopvolging, de meerderjarigheid van de prins of kroonprins evenals de voogdij geregeld worden door een prinselijke huiswet.¹⁴² Dit toont dat men in 1921 de traditie wilde respecteren en het passend vond deze kwesties aan de prinselijke familie over te laten.¹⁴³ De artikelen 7 tot 13ter van de Liechtensteinse Grondwet handelen over de bevoegdheden van de prins, die opmerkelijk genoeg zijn uitgebreid bij een grondwetswijziging in 2003. De huiswet is geen recht in formele zin.¹⁴⁴

In 1993 heeft prins Hans-Adam II de actuele huiswet uitgevaardigd. Men kiest eerstgeboorterecht waarbij de broers hun zussen voorafgaan.

¹⁴⁰ Ibidem, p. 499.

¹⁴¹ Ibidem, p. 211-212.

¹⁴² “*Die im Fürstenhause Liechtenstein erbliche Thronfolge, die Volljährigkeit des Landesfürsten und des Erbprinzen sowie vorkommendenfalls die Vormundschaft werden durch das Fürstenhaus in der Form eines Hausgesetzes geordnet.*” (versie van 2003).

De versie van 1921 luidt: “*Die im Fürstenhause Liechtenstein erbliche Thronfolge, die Volljährigkeit des Landesfürsten und des Erbprinzen sowie vorkommendenfalls die Vormundschaft werden durch die Hausgesetze geregelt.*” De wijziging van de termen is doorgevoerd om de feitelijke verhouding beter weer te geven. Over het algemeen is er niet slechts een grote huiswet, maar een hele collectie huiswetgeving.

¹⁴³ Bussjäger P., *Kommentar zur liechtensteinischen Verfassung*, Online-Kommentar, Verfassung.li, internet, (<https://verfassung.li/Art.3>) (laatst geraadpleegd 14 december 2017), randnummer 3.

¹⁴⁴ Bussjäger P., *Kommentar zur liechtensteinischen Verfassung*, Online-Kommentar, Verfassung.li, internet, (<https://verfassung.li/Art.3>) (laatst geraadpleegd 14 december 2017), randnummer 24.

Opmerkelijk is dat deze wet is gepubliceerd in het Liechtensteins publicatieblad zonder voorafgaande tussenkomst van het parlementair orgaan. De prins verdedigde deze zet met het argument dat er niets werd veranderd aan de staatsrelevante delen van de huiswet. Nochtans bevat de huiswet een motie van wantrouwen¹⁴⁵ tegen de prins, die pas door de grondwetswijziging van 2003 een grondwettelijke basis heeft gekregen.¹⁴⁶ De preambule zet uiteen dat het oogmerk van de huiswet is private regels op te leggen die aangepast zijn aan de tijd. De preambule benadrukt daarbij de relevantie van het katholieke geloof. Aan de ene kant bevat de huiswet van 1993 geen bepalingen over gelijkwaardig huwelijk zoals de vorige huiswet van 1895. Aan de andere kant blijft het hoogadelijk karakter behouden: artikel 12 regelt de troonopvolging, waarnaar verwezen wordt in de grondwet. Een familieraad wordt elke vijf jaar gekozen (artikel 10). De prins moet zijn toestemming geven voor elk huwelijk en de ceremonie moet gebeuren in aanwezigheid van de prins (artikel 7). Adoptie verleent geen toegang tot de familie en de prins beslist vrij of hij een titel verleent aan buitenechtelijke kinderen (artikel 5). De prins kan als sanctie titels evenals actief en passief stemrecht ontnemen (artikel 8), etc. In hoeverre over buitenechtelijke kinderen regels uitvaardigen of een familiehoofd een streng sanctie-apparaat geven in 1993 nog bij de tijd was, is zeer de vraag.

2.5.2. *Hohenzollernerbfall*

Vermits huiswetten nergens behalve in Liechtenstein nog erkend worden, zou je denken dat ze verdwenen zijn of tenminste elke bindende kracht verloren hebben. Nochtans blijft de Duitse *Hochadel* geneigd haar oude principes uit de huiswetten te eerbiedigen. In een arrest van 22 maart 2004 heeft het *Bundesverfassungsgericht* bijvoorbeeld de *Ebenbürtigkeitsklausel* uit de Hohenzollern-huiswet getoetst.

De feiten waren als volgt: Wilhelm, de laatste kroonprins van Duitsland en Pruisen, heeft zijn tweede zoon, prins Louis-Ferdinand, op het moment van diens huwelijk met groothertogin Kira Kyrillovna van Rusland in 1938 tot enige erfgenaam benoemd in een erfovereenkomst. De oudste zoon van de kroonprins was namelijk enkele jaren eerder met een Italiaans meisje uit de lagere adel gehuwd waardoor hij zichzelf uit de familiale erfopvolging had gesloten. In de (op dat moment nog niet open gevallen) nalatenschap van de kroonprins zou het hele in Duitsland gelegen huisvermogen van de dynastie komen te zitten. In zijn testament van 1950 nam kroonprins Wilhelm de clause van § 2100 BGB op. Dit is een vorm van restlegaat waarbij een erflater onder voorwaarden zijn erfgenamen over twee generaties kan aanduiden in de vorm van een *Vorerbe* en een *Nacherbe*. Dit is dé manier bij uitstek hoe de Duiste adel een bepaalde familiale eendracht probeert te behouden sinds het fidei-commis na de Eerste Wereldoorlog werd

¹⁴⁵ Artikel 16 LGBI-nr.1993-100.

¹⁴⁶ Bussjäger P., *Kommentar zur liechtensteinischen Verfassung*, Online-Kommentar, Verfassung.li, internet, (<https://verfassung.li/Art.3>) (laatst geraadpleegd 14 december 2017), randnummers 22 en 23 en Hausgesetz des Fürstlichen Hauses Liechtenstein vom 26.Oktober 1993 LGBI 1993-100.

afgeschafft.¹⁴⁷ Het testament bevestigt de overeenkomsten van 1938 en bepaalt nog eens dat de *Vorerbe* en *Nacherbe* de huiswetten van de dynastie moeten naleven en dus dienen te huwen met een hoogadellijke, protestantse vrouw als voorwaarde om erfwaardig te zijn. De dynastie had in 1920 na de val van de monarchie een nieuwe, officieuze, huiswet aangenomen waarin de oude bepalingen omtrent het huwelijk werden overgenomen. Prins Louis-Ferdinand heeft zijn laatste testament gemaakt in 1981 waarin hij zijn kleinzoon Georg Friedrich, de zoon van zijn reeds in 1977 vooroverleden derde zoon, als erfgenaam aanduidde. De oudste zoon van prins Louis-Ferdinand, Friedrich Wilhelm, vocht dit testament aan op gronde dat de *Ebenbürtigkeitsklausel* ongrondwettelijk zou zijn. In 1961 had deze zoon nochtans in een notariële akte laten optekenen dat hij onherroepelijk van zijn erfrechten afstand doet ingeval van een huwelijk niet conform de huiswetten en de erfovereenkomst van 1938. Toen hij in 1967 en 1976 zulke huwelijken sloot, heeft hij tevens in notariële akte deze afstand herhaald. In 1994 is prins Louis-Ferdinand overleden en wilde zijn oudste zoon de bepalingen over gelijkwaardig huwelijk nietig laten verklaren op basis van de goede zeden uit § 138 BGB.¹⁴⁸

Het *Landgericht* van Hechingen gaf de eiser gelijk. Het *Oberlandesgericht* van Stuttgart hield elk verder beroep voor ongegrond omdat een beroep op de *Ebenbürtigkeitsklausel* in elk geval een bezwaar gebaseerd op de ongeoorloofde rechtsuitoefening volgens § 242 (*Treu und Glauben*) in de weg zou staan. Naast de goede zeden argumenteerde men dat het testament de vrijheid van huwelijk en familieleven schond.¹⁴⁹ Een erflater kan een erfgenamen niet over verschillende generaties heen erfonwaardig verklaren.¹⁵⁰ Het *Oberlandesgericht* verwees de zaak naar het *Bundesgerichtshof*. Het *Bundesgerichtshof*¹⁵¹ beschouwde de bepalingen van het testament als geldig. Het hof was van oordeel dat enkel de partnerkeuze van de potentiële *Nacherbe* door het testament beperkt wordt en niet die van de voltallige familie. Elk familielid is vrij te huwen met wie hij wil, ook al vervalt zijn positie als *Nacherbe* dan. Als geen enkele geschikte *Nacherbe* voorhanden is, wordt de *Vorerbe* de enige erfgenaam en mist de *Nachbarschaft* uitwerking. De beperking is dus niet ingrijpend genoeg om tegen de goede zeden te druisen.¹⁵² Het *Bundesgerichtshof* was de principes van de hoge adel vrij gunstig gezind, want het zag ze als de legitieme uitdrukking van een traditie eigen aan een bepaalde sociale groep. Het *Landgericht* van Hechingen en het *Oberlandesgericht* van Stuttgart hebben vervolgens in 2000 en 2001 geoordeeld volgens de lijnen uiteengezet in dit arrest.¹⁵³

¹⁴⁷ Eckert J., *Der Kampf um die Fideikommiss in Deutschland*, Frankfurt am Main, Peter Lang Verlag, 1992, p. 697.

¹⁴⁸ Bundesverfassungsgericht (3. Kammer des Ersten Senats), 1 BvR 2248/01, 22 maart 2004, ECLI:DE:BVerfG:2004:rk20040322.1bvr224801.

¹⁴⁹ Art. 6 Abs. 1 GG.

¹⁵⁰ § 2339 BGB.

¹⁵¹ Bundesgerichtshof, IV ZB 19/97, 2 december 1998.

¹⁵² Bundesverfassungsgericht (3. Kammer des Ersten Senats), 1 BvR 2248/01, 22 maart 2004, ECLI:DE:BVerfG:2004:rk20040322.1bvr224801.

¹⁵³ Landesgericht Hechingen, 3T 15/96, 7 december 2000 en Oberlandesgericht Stuttgart, 8W 673/00, 21 november 2001.

Het *Bundesverfassungsgericht* verbrak uiteindelijk de beslissing van het *Bundesgerichtshof* in 2004. Het Duitse Grondwettelijk Hof woog de open normen van paragrafen 138 en 242 af tegen de testeervrijheid van de erflater.¹⁵⁴ Om open normen te toetsen dient rekening gehouden te worden met de concrete situatie die voorligt. Hoe meer een burgerlijke beslissing namelijk een grondwettelijk beschermd recht van vrij doen en laten inperkt, hoe nauwkeuriger getoetst moet worden of de inperking gerechtvaardigd is. De grondwet verplicht de erflater niet al zijn erfgenamen gelijk te behandelen. De testator kan in bepaalde mate afwijken van de algemene maatschappelijke overtuigingen of meerderheidsopvattingen over het recht. Het *Bundesverfassungsgericht* volgt niet volledig de redenering van het *Bundesgerichtshof* dat de belemmering van huwelijkssluiting niet ingrijpend is omdat het niet de volledige familie treft.¹⁵⁵ Gezien de volledige context, de waarde van de nalatenschap en de vermogenstoestand van de erfgenaam mag de economische druk om niet te huwen niet buitensporig zijn.¹⁵⁶ De eigenlijke huiswet werd tegen de bredere historische en grondwettelijke achtergrond gehouden. Het hof geeft aan dat de oorspronkelijke functie, namelijk de troonopvolging in een erfelijke monarchie regelen, nu niet meer vervuld kan worden en dat de huiswet dus geen waarde meer heeft.¹⁵⁷ Het *Bundesverfassungsgericht* verwees terug naar het *Landgericht* van Hechingen.

De feitenrechter in beroep besliste in 2005 finaal dat de *Ebenbürtigkeitsklausel* geen uitwerking heeft.¹⁵⁸ Omdat dit een voorwaarde voor de *Nacherbschaft* was, vervalt de hele *Nacherbschaft* uit het testament van 1951 en wordt prins Louis Ferdinand als enige erfgenaam of *Vollerbe* gezien. De nalatenschap was echter al verdeeld in 2002 na de eerste ronde procederen waarbij de lagere rechtbanken besloten hadden volgens het arrest van het *Bundesgerichtshof* dat het testament van 1951 aanvaardde. De beroepsrechter hield er rekening mee dat de opzet van het testament van 1981 eveneens was het familievermogen in één hand te houden. Prins Georg Friedrich blijft achter alles familiehoofd én eigenaar van het huisvermogen.

¹⁵⁴ Art 14 Abs. 1 Satz 1 GG.

¹⁵⁵ Leibold D., *Erbrecht: Grundzüge mit Fällen und Kontrollfragen*, Tübingen, Mohr Siebeck, 2006, p. 92-93.

¹⁵⁶ De beslissing van 22 maart 2004 wordt in de rechtspraak geciteerd in de context van testeervrijheid, ongelijke behandeling van erfgenamen en clauses over wederhuwelijk. Het arrest wordt altijd uitgelegd in de zin dat er vooral gekeken dient te worden naar de volledige context. Een familiestichting opgericht bij testament in 1858 volgens het principe van eerstgeboorterecht wordt bijvoorbeeld niet aanvaard. Een beding dat wederhuwelijk verbiedt is toegelaten zolang ze geen onaanvaardbare druk zet op de nabestaande om ongehuwd te blijven. Oberlandesgericht Hamm, 10 U 109/11, 5 juni 2012, ECLI:DE:OLGHAM:2012:0605.10U109.11.00; Oberlandesgericht Zweibrücken, 3. Zivilsenat, 3 W 150/10, 14 maart 2011, ECLI:DE:POLGZWE:2011:0314.3W150.10.0A.

¹⁵⁷ Bundesverfassungsgericht (3. Kammer des Ersten Senats), 1 BvR 2248/01, 22 maart 2004, ECLI:DE:BVerfG:2004:rk20040322.1bvr224801; Bundesverfassungsgericht, *Ebenbürtigkeit und Eheschliessungsfreiheit*, *Pressemitteilung Nr. 37/2004*, 2 april 2004, internet, (https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Pressemitteilungen/DE/2004/bvg04-037.html;jsessionid=CB3A9020CB9EDCABD88349A8D4883548.2_cid370) (laatst geraadpleegd op 1 april 2018).

¹⁵⁸ Oberlandesgericht Stuttgart, 8W 10/05, 21 april 2005.

BESLUIT

Deze scriptie geeft een omschrijving van de adel ontstaan op het grondgebied van het Heilige Roomse Rijk. Uit de feodaliteit en door de evolutie van het centrale gezag aldaar zijn twee grote groepen van adel ontstaan: de hoge en de lage adel. Voornamelijk de eerste had een erg aparte juridische positie die zoveel mogelijk beschermd werd in de loop van de geschiedenis door middel van onder meer mediatisering. Wat betreft privaatrecht snijdt deze paper drie *capita selecta* aan, te beginnen met het erfrecht, wat ongetwijfeld het belangrijkste is, aangezien deze sterk het Duitse staatsrecht heeft beïnvloed. Vervolgens komt het huwelijksrecht met zijn sterke nadruk op gelijkwaardigheid aan bod en tenslotte het adellijke vermogen, waar het fideï-commis centraal staat. Als toemaatje gaan we na hoe dit alles vandaag nog speelt.

In het kader van dit werk stuiten we op veel typische thema's uit dit domein, zoals de feodaliteit en de spanning tussen de staat als *politeia* of als vorstelijke eigendom. In dat laatste opzicht was het Duitse adelsrecht lange tijd het "anti-civium causa" vermits het net deze erfaanspraken en opvattingen over eigendom waren die de juristen van de zeventiende eeuw de wereld uit wilden helpen. Verder valt op dat in de middeleeuwen het Duitse adelsrecht veel milder was dan het Salische recht wegens de gelijke behandeling van alle mannelijke nakomelingen en subsidiair erfrecht in vrouwelijke lijn. Net omdat dit nefast was voor het familievermogen en het grondgebied die onlosmakelijk met elkaar verbonden waren, evolueerde het adelsrecht richting eerstgeboorterecht met een sterk familiaal gevoel van eendracht. Zo kwam het dat het vorstelijk privaatrecht in de vroege twintigste eeuw als een anachronistische draak met zijn eigen wetmatigheden boven het burgerlijke privaatrecht troonde alvorens haast geheel te verdwijnen.

Desalniettemin hebben de Duitse hoogadellijke geslachten onuitwisbaar hun stempel gedrukt op de westerse cultuur. De algemene geschiedenis van talloze streken is nauw verbonden met het erf- en huwelijksrecht van de familie die daar heerste. Het vorstelijk privaatrecht heeft per slot van rekening toch eeuwenlang de mooiste voorwerpen, gebouwen en landschappen van Europa beheerd, bewaard en bijeengehouden in een tijd waar rechtspersonen nog niet courant waren. Met het verstrijken van de jaren verglijdt de adel steeds meer tot het niveau van *fais divers* en hun vroegere uitzonderingsrecht en huiswetten tot een rechtshistorisch wist-je-datje. Toch blijven namen als Wittelsbach, Hohenzollern of Wettin in het collectieve geheugen gegrift. Zolang het binnen de perken blijft van de huidige rechten en vrijheden, kan het oude adelsrecht als uitdrukking van een traditie zeker nog een plaats hebben in onze hedendaagse samenleving, die niet dezelfde zou zijn geweest zonder eeuwen van adellijke invloed.